سنڌ جي مڇي

مٺي جي مڇيءَ جو مطالعو

تحقيق ۽ ترتيب:

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

Gul Hayat Institute

SINDHI LANGUAGE AUTHORITY

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

حيدرآباد - سنڌ

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري طرفان "سنڌي ٻوليءَ جي جنس – وار ۽
ڏنڌي– وار لغات جي مطالعي واري رٿا" جي سلسلي جو ٻيو ڀاڱو ٻيو ڀيرو ڪتاب

سنڌ جي مڇي

پاڳو پهريون

مِٺي جي مڇي جو مطالعو

(سِنڌي ٻولي ۽ لغات جي روشنيءَ ۾)

تحقيق ۽ ترتيب

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

Gul Hayat Institute

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

حيدرآباد سنڌ، پاڪستان

١٤١٣هه / ١٩٩٣ع

مصنف جا سڀ حق ۽ واسطا قائم

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي تحقيقي ۽ اشاعتي پروگرام جي فروغ لاءِ مصنف طرفان هي پهريون ڇاپو اداري جي حوالي ڪيو ويو.

ڇاپو پهريون: مئي ١٩٩٣ع
تعداد: هڪ هزار

قيمت: ٣٥ روپيا

ملڻ جو هنڌ :

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
سنڌ صوبائي ميوزم، نيشنل هاءِ وي
حيدرآباد، سنڌ

۽

مرڪزي ڪتاب گهر نمبر ٩٧٢
گل شاهہ محلو
گاڏي کاتو حيدرآباد، سنڌ،
پاڪستان

هي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيو ۽ اداري جي سيڪريٽري عنايت الله جوڻيجي فضلي سنز (پرائيويٽ) لميٽيڊ ڪراچي مان ڇپائي پڌرو ڪيو.

Gul Hayat Institute

عنوانن جي فهرست

عنوان	صفحو
▼ مهاڳ	٥
▼ مڇي ۽ پاڻي	١٧
▼ وڏيون ۽ ننڍڙيون مڇيون	١٩
▼ مني ۽ کاري جي مڇي	٢١
▼ مني جي مڇي جا ڪي مکيہ قسم	٢٤
▼ مڇي جو ڪاڏو	٢٨
▼ ڳاهہ جيڪي مڇي کائي ٿي	٣٠
▼ مڇي جو بت ۽ عضوا	٣٦
▼ مڇي جو پيدا ٿيڻ : نر-ماد، آنا ۽ ٻچا	٤٣
▼ ٻچن جي سنڀال	٥٢
▼ ٻِسَر مڇيون	٥٤
▼ مڇي مارڻ لاءِ گهاوا ۽ چار	٥٥
▼ مڇي جي بچاءَ جا حيلا ۽ هٿيار	٥٧
▼ مڇي جون انوکيون عادتون	٥٩
▼ تکي طاقتور مڇي	٦١
▼ ڏاهي مڇي	٦٢
▼ سهڻي مڇي	٦٥
▼ مڇي سنڌي ادب ۾	٦٦
▼ مڇي جون بيماريون	٧٢
▼ مڇي پالڻ لاءِ اپاءَ ۽ احتياط	٧٣
▼ مڇي جو مستقبل	٧٤
▼ مني جي مڇي جون جملي جنسون ۽ نالا	٧٦

Gul Hayat Institute

مهاڳ

ڪنهن آڳاٽي دور کان وٺي جڏهانڪر سنڌو درياءَ ۾ هاڪڙو سنڌ مان وُڙها تڏهانڪر سنڌ مڇيءَ سان مالا مال ٿي، بنگال کان پوءِ سڄي "سِنڌ-هند کنڊ" ۾ سنڌ مڇي جي پيدائش ۾ اهم ملڪ رهيو آهي. هتي پاڻيءَ جا ٿيئي ذخيرا ساڳئي وقت موجود رهيا آهن- يعني درياءَ ۾ ان جا واهڙ ۾ ڍورا، ڍنڍون ۽ سمنڊ. هن وقت پاڪستان ۾ سنڌ صوبو ئي مڇي جي پيدائش ۾ سڀ کان وڌيڪ آهي.

باوجود انهيءَ جي سنڌ جي مڇيءَ بابت اسان جي ڄاڻ "عام معلومات" تائين محدود آهي، علم حيوان (Zoology)، جي اصولن موجب، سنڌ ۾ مِني توڙي ڪاري جي مڇي جو اهڙو تحقيقي ۽ تجرباتي مطالعو جنهن سان مڇيءَ جي جنس - وار تقسيم (classification) يا ان جي طبعي بدني بناوت، هَڏائين جوڙ ۽ تشريح (anatomy) جي صحيح ڄاڻ حاصل ٿئي، سو علم وارن اڃان تائين نہ ڪيو آهي. هن وقت مڇيءَ جي ظاهري تجرباتي ڄاڻ فقط انهن کي ئي آهي جيڪي پاڻ مڇيءَ جو ڌنڌو ڪن ٿا.

هن ڪتاب ۾ شامل مواد جو مدار انهيءَ معلومات تي آهي جيڪا اسان کي مڇيءَ جي ڌنڌي وارن کان حاصل ٿي آهي. هن کان اڳ "جامع سنڌي لغات" تيار ڪرڻ وقت

Gul Hayat Institute

راقم ڪوشش ڪئي هئي تہ هر جنس جي جدا جدا نالن کي صحيح نموني ۾ معنيٰ سميت هن جامع لغات ۾ شامل ڪجي. انهي لاءِ ڪافي ڪوشش ڪري ڪن ٻين جنسن جا نالا توڙي مٺي ۽ کاري جي مڇين منگرن جا ڪجھ نالا هٿ ڪري جامع لغات ۾ شامل ڪيا ويا. باوجود انهيءَ جي، مڇين منگرن توڙي ٻين جاندارن، گاهن ٻوٽن ۽ ڏنڊن پيشن جي جنس–وار نالن کي وڌيڪ تفصيل سان گڏ ڪرڻ جي ضرورت باقي رهي. ڪنهن حد تائين ان جي پورائي لاءِ سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري طرفان هڪ خاص رٿا تيار ڪئي وئي آهي تہ جيئن جنس– وار سنڌي لغات جي مطالعي کي وڌائي سگهجي. انهيءَ رٿا کي عمل ۾ آڻڻ لاءِ راقم پاڻ هيءَ پهريون قدم کنيو آهي تہ جيئن مڇيءَ جي قسمن جنسن ۽ مڇيءَ سان لاڳو ٻي لغات جو مطالعو ڪري ان کي ڇاپي پڌرو ڪجي. شروعات 'مِٺي جي مڇي' سان ڪئي وئي آهي، جنهن کان پوءِ "کاري جي مڇي" بابت لکيو ويندو.

عام دستور موجب، ڪرسيءَ تي هڪ جاءِ ويهي اڳ ڇپيل معلومات کي ميڙي سيڙي گڏ ڪرڻ بدران سڄي سنڌ ۾، اباوڙي کان وٺي شاهبندر تائين جدا جدا جاين تي وڃي، ڄاڻو ميربحرن توڙي ٻين واسطيدارن کان پڇائون ڪري هن ڪتاب لاءِ گهربل مواد کي گڏ ڪيو ويو آهي.

Gul Hayat Institute

سنڌ جي وچئين دريائي ياڱي جي ڏورن ۽ ڍنڍن کان سواءِ، اولهہ طرف منڇر ۽ ڊِرگهہ جي ڍنڍن، اوڀر طرف بکار ۽ مکي جي ڍنڍن، ڏکڻ ۾ سونهري، ڪينجهر، هاليجي، هڏيرو، کوهي جي ڍنڍن ۽ ان کان اڳتي ساڪري، سجاول، شاهبندر ۽ جاتي تعلقن جي ڍنڍن جي مڇيءَ بابت پڇا ڪئي وئي. اتر سنڌ ۾ روهڙي کان ريتي ۽ گڊو تائين ڏورن ڍنڍن جي سڃاڻ ميربحرن کان پڇا ڪئي وئي. باوجود انهيءَ ڪوشش جي، اڃان وڌيڪ پڇا جي ضرورت آهي ۽ ڪن ڳالهين بابت اڃان وڌيڪ تصديق جي ضرورت آهي جنهن کي اميد تہ ٻئي ڇاپي ۾ پورو ڪيو ويندو.

مڇيءَ بابت گهربل معلومات مهيا ڪرڻ ۾ جن مهربانن مدد ڪئي تن ۾ سڀ کان پهريائين هر ياڱي جي ڄاڻو ميربحرن مهاڻن جو شڪريو ۽ ٻيو هيٺين سڄڻن جو شڪريو، جن مهرباني ڪري جدا جدا جاين تي ڪچهرين جو انتظام ڪيو: جناب مفتي محمد رحيم صاحب، سائين ضياءُ الدين شاهہ، استاد محمد فاضل شيخ، بهرام خان ڪلهوڙو، سگهڙ عبدالرحمان مهيسر، محترم سڪندر مهيسر، فرزندم عليٰ محمد، انجنيئر محمد ابراهيم ڪاڪيپوٽو ۽ فرزندم محمد رفيق.

حيدرآباد سنڌ
٢٢ جنوري ١٩٩٣

خادم العلم
نبي بخش

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

کرڑو

Gul Hayat Institute

تيري

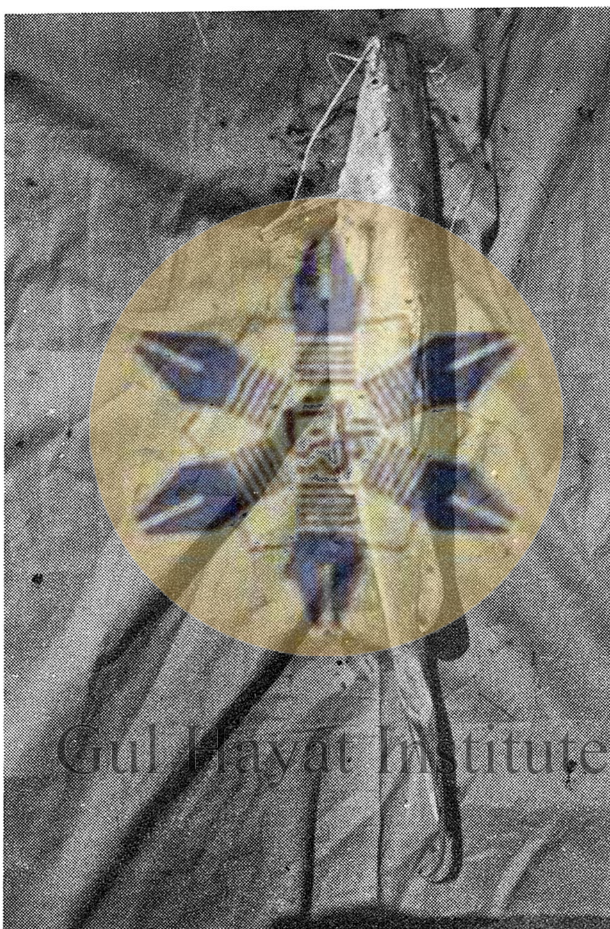

سینگاري

مور

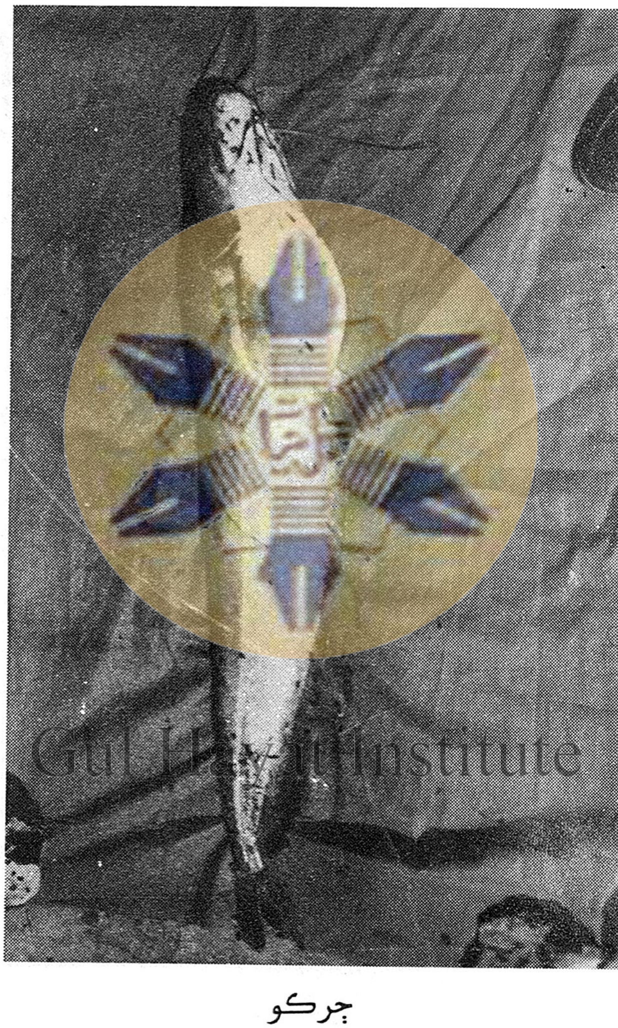

چرکو

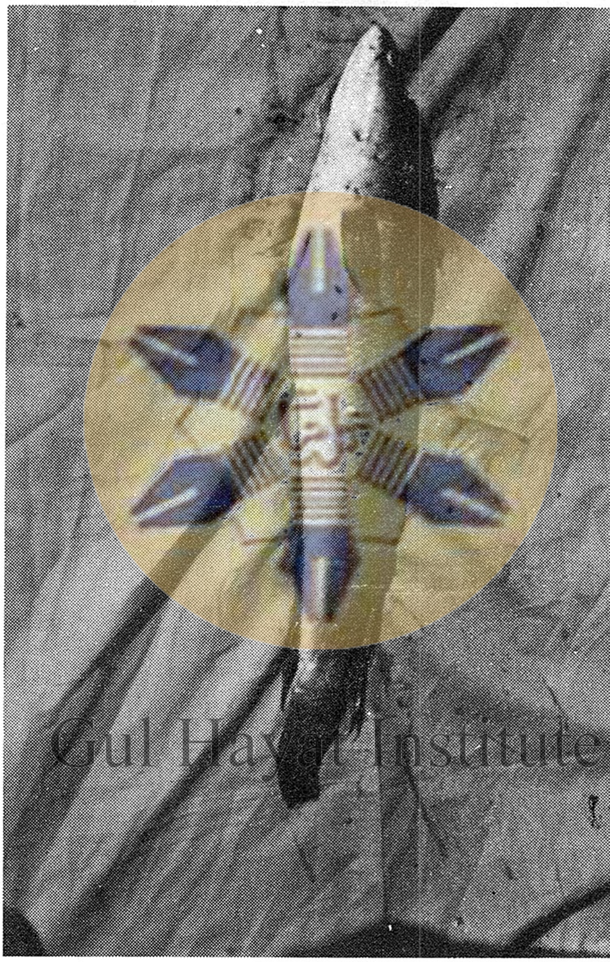

مکر

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute

لھڑ

Gul Hayat Institute

پلو

مڇي ۽ پاڻي

مڇيءَ جو گهر پاڻي آهي، ۽ اهو گهر وڏو ڪشادو آهي جنهن ۾ مڇي پنهنجي مرضي ۽ آزاديءَ سان پئي گهمي ڦري. باوجود انهيءَ جي مڇي ڪن حالتن ۾ مجبور آهي. سمنڊ بيشڪ تمام وڏو ۽ اونهو آهي ۽ ان جو پاڻي به اڻ ڪُٽ. انهيءَ لحاظ سان سمنڊ مڇيءَ جو وڏو پڪو محفوظ گهر لڳي ٿو، پر گرمين سردين سڀان سمنڊ جو پاڻي به تپي ۽ ٺري ٿو ۽ پڻ سمنڊ جي اندروني وهڪرن ۾ ڦري گهري ٿو. انهيءَ ڪري وڏا مانگر مڇ توڙي مڇيون مختلف وقتن تي پنهنجا ماڳ مٽائين ٿا ۽ موسمي سانگ ڪن ٿا. جيئڻ اونهاري ۾ پلو سمنڊ مان مٿي درياءَ ۾ چڙهي ٿو. سمنڊ جي ڀيٽ ۾، درياءَ جي مڇي وڌيڪ مجبور ۽ ويچاري آهي. درياءَ بيشڪ وڏو ڏگهو آهي پر ساليانو پيو لهي ۽ چڙهي، ان جا ڍورا، واهڙ ۽ ڍنڍون به پيون هيٺ مٿي ٿين. انهيءَ ڪري مڇي سدائين ان فڪر ۾ آهي ته شال پاڻي نه کٽي! ڪن سگهڙن مڇيءَ تي ميار رکي چيو ته:

مڇي ڏوبي پاڻيءَ ۾، مڇي ڪِني ڪوه ؟
اتس ايءُ اندوهه، ته پاڻيءَ پُنا ڏينهڙا.

يعني ته باوجود سدائين پاڻي ۾ رهڻ جي ۽ ڏوبڻ جي، مڇي

Gul Hayat Institute

انهيءَ ڪري ڪِڪيَ آهي جو ان کي اها اون آهي تہ متان پاڻي ڪُٽي تہ وڃي! سگهڙ ايئن سمجهيو تہ ميڙيءَ جي اها ڳٽتي اجائي ۽ ناشڪري واري آهي، پر حقيقت ۾ ميڙيءَ کي پنهنجي بچاءَ ۽ حفاظت خاطر فطري اون آهي. پاڻي ميڙيءَ جو گهر آهي ۽ هوءَ پنهنجي گهر کي وڌيڪ سڃاڻي ٿي. پاڻيءَ جي لاهي چاڙهي جي خبر جيترو جلد ميڙيءَ کي پوي ٿي اوتري ماڻهوءَ کي بہ نٿي پوي. درياءَ، ڍوري، واهہ توڙي ننڍي تالي يا ڪَسِي ۾ پاڻي مٿي لاهہ ڏيندو ۽ ٿورو ٽيندو تہ ميڙي يڪدم سجاڳ ٿي وهڪري جي ابتڙ مٿي ايو چڙهندي ۽ پڇندي تہ جيئن مٿي وڏي پاڻيءَ ۾ پهچي. ڍنڍن تلائن ۾ بيٺل پاڻي واري ميڙي جيڪڏهن مٿان لُڙيل پاڻي تلاءَ اندر وهندي ڏٺو تہ بہ سجاڳ ٿي مٿي چڙهندي. جيَ ڪا ننڍڙي ميڙي ڍنڍ يا تلاءَ ۾ اڳ اندر آئي سا جڏهن وڏي ٿي طاقت وني ٿي تہ لاڏ ڪوڏ ۽ خوشيءَ مان مٿان ايندڙ تازي پاڻي ۾ چڙهي پنهنجي ٻئي ماڳ ۽ مستقبل جي ڳولا ۾ ساٿ ڪري ٿي (ماڳ مٿائي ٿي).*

---

* ميڙيءَ جي انهيءَ ارادي ۽ عادت کان جيڪي واقف ناهن، تن جا ميڙي جا رکيل تلاءَ مٿان وهندڙ پاڻي آڏو ڪنهن روڪ نہ هئڻ سببان خالي ٿي وڃن ٿا. تازو بنا روڪ اتڪ جي اسان جي دوست پروفيسر شيخ محمد فاضل جو تلاءُ (ڏهرڪي جي ڀرسان) خالي ٿي ويو آهي جو اندر تلاءُ ۾ وهندڙ پاڻيءَ مان ميڙي ڪَنهي وئي (چڙهي هلي وئي).

Gul Hayat Institute

وڏيون ۽ ننڍڙيون مڇيون

مڇين جي جدا جدا جنسن مان ڪي اهي آهن جيڪي وڌنديون تہ وڏيون ۽ ڳريون ٿينديون، ڪي ديگهہ ۽ تور ۾ وچٿريون، تہ ڪي وري صفا ننڍيون. ٿيري، ڪُرڙو، موراڪي، ڄرڪو، چِتري ۽ سينگاري مٺي پاڻيءَ جون وڏيون مڇيون آهن. ڇيلري ۾ ٿيرو ۽ ليئي ۾ ڄرڪو وڏي ۾ وڏا ٿين. ڄاڻو ميربحرن جي چوڻ موجب سيني ۾ ڳري ۾ ڳري مڇي ٿيري آهي، ۽ اها جي ڪجھ سال بيهي وڃي (سلامت رهي) تہ تور ۾ پين سيني کان ڳري ٿي ويندي. ان سلسلي ۾ پڇائيندي معلوم ٿيو تہ گذريل سيپٽمبر (١٩٩٢ع) ڌاري هاليجي ڍنڍ ۾ ٿيرو جهليائون جيڪو تور ۾ هڪ مڻ ۽ هڪ ڪِلو ٿيو. ڍنڍ جو ڄرڪو پاويهہ ڪِلو وزن جو ڏٺو ويو. دريائي ڄرڪو ڍنڍ واري کان وڏو ٿئي. ديگهہ ۾ سيني مڇين ۾ ڊگهي ۾ ڊگهو ڄرڪو آهي جيڪو ست فوٽ کن بہ ٿئي. گندڻ بہ ڏهہ ٻارنهن ڪِلو ٿئي ۽ ان جي ڪانڊي پاسي وارا ڪنڊا فوٽ کن ٿيندا. ڄرڪي کان پوءِ ڊگهي ۾ ڊگهي ’چِتري‘. وڏين مڇين مان وڏي ۾ وڏو ٽپ ڪرڙو ڏيندو. روهڙي ۽ گڏو جي وچ ۾ دريائي ڪرڙو ڏهہ فوٽ کن ٽپو ڏيندي ڏٺو ويو. ريتي طرف هڪ ڄاڻو خاطري

Gul Hayat Institute

سان چيو تہ: اڍائي ـ ٽي ڪِلو وارو زورآور ڏنيرو ١٥ فوٽ بہ ٽپو ڏيندو. موراڪو بہ ڪُرڙي جيترو ٽپو ڏيندو. ڇرڪو بہ وڏو ٽپ ڏيندو پر ڪرڙي ڪان گهٽ. اهڙيءَ طرح ٽيرو بہ وڏو ٽپ ڏيندو پر ڪُرڙي ڪان گهٽ. منڊيو بہ بہ اڍائي فوٽ کن ٽپو ڏيندو.

ننڍڙين مڇين جون بہ ڪيتريون ئي جنسون آهن، جن مان ڪي نهايت ملوڪ ۽ وٽندڙ آهن. پر اهي ننڍڙيون مڇيون آهن سڀ هيٺيون ۽ ويچاريون! ٻچي جان بچائڻ ڪان سواءِ انهن جو ٻيو ڪو بچاءُ ڪونهي. ننڍڙين مڇين مان ڪن ڪي تہ اهو شرف حاصل آهي جو اهي انسان جو قُوت ٿين: پر اڪثر ننڍڙيون مڇيون وڏين مڇين جو ڳاهُہ آهن، يعني ڪاڏو ۽ ڪاج آهن. ميربحر انهن کي ڳاهہ طور ڪُنڍين ۾ وجهن. ڍينڊَ، ڳانيرَ، مُريو، ديو، ڏَئي، لُهڙ، ٻُونهڻ ۽ ٻانهياري لاڙ جي ڍنڍن ۾ عام طرح ڳاهہ طور استعمال ٿين. ٻڪار جي ڍنڍن وارا مُنڊيو، لُهڙَ، ڏَرو، ڏِيفَر، سانپا (وِڏا ڏگها زميني ڪيئان) ٻاهران آڻي بہ مڇين جو ڳاهہ ڪن. لاڙڪاڻي طرف، ننڍڙا شاڪر، ساپا (سانپا)، اٽو ۽ هِگَ گڏي ’ڳاهہ‘ ڪن.

Gul Hayat Institute

مِٺي ۽ کاري جي مڇي

مڇي پاڻيءَ ۾ رهندڙ جاندار آهي، ۽ پاڻيءَ جي لحاظ سان ان جا ٻه قسم آهن: هڪ "مِٺي جي مڇي"، يعني مٺي پاڻيءَ جي مڇي جنهن ۾ درياءَ ۽ ان جي ڍورن، واهڙن، ڍنڊن ۽ تلائن جي مڇي اچي وڃي ٿي؛ ٻي "کاري جي مڇي" يعني سمنڊ جي کاري پاڻي جي مڇي جيڪا وڏي شاهي سمنڊ ۾ توڙي ڪناري وارين نارن، ڪاڏِين ۽ کاري جي دريائن ۾ ٿئي. سنڌ جي سامونڊي ساحل لڳ اهي کاري جا درياءَ ڪنهن وقت سنڌو نديءَ جي ڇوڙ وارا واهڙ هئا. سمنڊ جي کاري پاڻيءَ ۾ مڇي ٿئي ۽ وڏي ويجهي، پر لُوٽائين ڍنڊن جي بيٺل لوٽائيي پاڻيءَ ۾ ڪانه ٿئي. ٿر ۾ (خاص طرح ڏيپلي تعلقي ۾) لوٽائيي پاڻيءَ جا وڏا "سَن" موجود آهن، پر انهن ۾ مڇي ڪانه ٿئي.

سجاول ۾، سڄاڻ سومار ميربحر چيو ته سواءِ ڪن ٿورين جنسن جي، کاري جي مڇي مٺي ۾ وجهبي ته مري ويندي، ڪن جي خيال ۾ کاري واري مڇي مٺي ۾ ڪانه مرندي پر مِٺي جي مڇي کاري ۾ آئي ته مرندي. جڏهن درياءَ چڙهي ٿو ته گهڻي مڇي هيٺان سمنڊ مان چڙهي ٿي. سمنڊ مان جيڪي مڇيون مٿي مٺي ۾ چڙهن ٿيون تن بابت

Gul Hayat Institute

شاهبندر ۾ ڪچهري وارن چيو تہ : پلئي، ڦاڙ، ڏانگري، ڄوڙي، ڏنديو، گولي، لوڄري، رنگڻ، چاهہ، ٻونقاڙ، ڪڳي (ننڍي ٿئي)، ڪڳو (وڏو ٿئي) ۽ ڪلري ساتا–اهي جنسون درياءَ ۾ چاڙهہ وقت مٿي چڙهنديون ۽ لاٽ ۾ (بدي جي مهيني ڏاري) سمنڊ ۾ موٽي وينديون. جڏهانڪر سِمِ نالا نڪتا تڏهانڪر اهي گهٽو مٿي چڙهيون، اڳ ڪين هيون. اهي جنسون آني مٿي ۾ پرينديون ۽ ٻچا سمنڊ ۾ ڪنديون. بدين تعلقي ۾، وير چڙهڻ سان ڏانگري ۽ دوتر ٻئي سمنڊ مان پراڻ جي ٻنهوار ڍنڊ ۾ چڙهن ٿيون جتان پوءِ ڏوري (هاڪڙي ڍوري) ۾ سِمَ جي پاڻيءَ مان مٿي اچن ٿيون.

سنڌ ۾ پلو ۽ مڇي ٻہ جدا جدا جنسون ڪري ليکجن. نسل جي لحاظ سان پلو بہ مڇي آهي پر سنڌ جي ريت رسم مطابق پلي جو مانُ مٿي آهي. پلي کي ”مِيوو“ ڪري ليکيائون، ۽ انهيءَ ڪري پلي کي ٻي مڇيءَ کان جدا ڪيائون، چوندا تہ ”پلو پلو آهي ۽ مڇي مڇي“. سنڌ جي شهرن ۾ ساٿين کان پلو وٺبو تہ نالو وٺي پڇبو تہ ”پلو اٿئي؟“ پر جي چئبو تہ ”مڇي اٿئي“ تہ مڇي ڏيکاريندا ۽ پلو ڪونہ ڏيکاريندا! صحيح سنڌي ٻوليءَ ۾ پلي کي ”پلو“ ئي چئبو ۽ ”پلو مڇي“ ڪونہ چئبو.

Gul Hayat Institute

جيتوڻيڪ مڇيءَ جو گهر پاڻي آهي، پوءِ ڪارو هجي توڙي مِٺو، پر مڇيءَ جون ڪي جنسون پاڻيءَ جي ڪن خاص پاڳن ۾ وڏيڪ رهن ۽ وڌن. مثلاً ڪي تاتگهي پاڻيءَ ۾ ڦرن، ڪي وچٽري پاڻي ۾ هلن، ڪي اونهي پاڻيءَ ۾ گهمن، ڪي وهندڙ پاڻيءَ جي تِک ۽ سِير ۾ هلن، ۽ ڪي وري پاسن پاڇَلن سان ماٺي ڍري پاڻيءَ ۾ ڦرن - پلو وڏي پاڻيءَ ۾ هلي ۽ اڪثر درياءَ جي سِيرَ وٺي اوپارو چڙهي. ڪرڙو ۽ ٿيري به وڏي پاڻي ۾ هلن، پر ٿيري اڪثر هيٺ اونهين پاڻيءَ ۾ هلي.

Gul Hayat Institute

مٺي جي مڇي جا ٽي مکيہ قسم

مڇيءَ جا ٽي قسم جيڪي عام طور ھرڪو ڏسڻ سان سڃاڻي سگھندو سي آھن ڇيلري، ليئي ۽ گانگٽ.

ڇيلري يا ڇالي. ھر اھا مڇي ڇيلري يا ڇالي سڏجي جيڪا ڇلرن واري آھي ۽ جنھن جي بت تي ڇلر ظاھر پڌرا آھن. لاڙ ۾ ڇيلريءَ ۽ اتر سنڌ ۾ ڇالي سڏجيَ. ان مڇيءَ جون ٻيون وصفون ھي آھن: درياءَ جي لڙيل پاڻي ۾ آنا ڇاڻي ۽ ان لڙيل پاڻي ۾ ئي ان جو ٻچو ڦٽي. ان ۾ واڌ ٻين کان گھٽي آھي. اھا زور ۾ وڌيڪ طاقت واري آھي. ڪُرڙو، ٽيري ۽ موراڪي ڇيلري مڇي جون اُتم جنسون آھن. ڇيلري يا ڇالي جي ڪانڊي پاسي کان سواءِ لائي پاسي ۾ بہ سنھون ڪِنڊو رھندو، پر ليئي ۾ اھو سنھو ڪنڊو بہ ڪونہ ٿيندو.

ھيٺيون جنسون سڀ ڇيلري مڇي ۾ شامل آھن: يعني تہ انھن سڀني تي ڇلر آھن. گنڊڻ ۽ گوج تي بہ ڇلر آھن پر انھن ٻنھي کي ”ليئي يا مَلي“ ۾ شمار ڪن:

ڏنيري يا ڪرڙي.	موراڪي	سُٽي	چــرُو
	ڏاھــي	مٺري	سـريـو.
ٽيري	پوپري	شاڪر	سُريڙھو

Gul Hayat Institute

مٺو	پلي	اونيئڙو	ٿُڪر
ڳانير	پليئڙي	ڏُو	ٽيڪَڻ
ڏانر	ڇُوڇي	ڳُلو	ڏيفر
ڏيو	ٻَٽي	مڪٽي	ڏَئي
وِهُرُ	ڪَوَڙو	ڪنهٽي	وونچي (وانچي)

پَلِي ۽ پليئڙي ڪي لاڙ ۾ ڪي ساڳي جنس ته ڪي ٻه جدا جنسون ڪري ڳڻين. اتر ۾ جنهن ڪي ڇُوڇي يا شُوشي سڏين سا گهڻو ڪري ساڳي پليئڙي آهي. مٿيون سڀ ڇيلري يا ڇالي مڇي جون اهي جنسون آهن جيڪي اصل ڪان وٺي سنڌ اندر درياء ۽ ڍنڍن ۽ ڍورن ۾ هيون. هاڻي فارمي تلائن ۾ ٻاهران ٻيون مڇيون به آنديون ويون آهن ۽ ڪي سمر-نالن ذريعي چڙهيون آهن. گلفام، ماهشير، گولي ۽ ڏَيو انهن ۾ شامل آهن. ڇيلري مڇي کي ”پڪي مڇي“ چئجي ٿو جو ان جو بت مٿان ڇلرن وارو ۽ پڪو آهي ۽ پڻ ان جو گوشت پڪو آهي. سنڌ ۾ ڇيلري مڇي جو مان آهي ۽ وڏيڪ ڪاڄي ٿي، پنجاب ۾ ’مَلي‘ مڇي جو مان آهي ۽ وڏيڪ ڪاڄي ٿي.*

ليئي يا مَلِي. هر اُها مڇي جنهن جو بت چمڙي وارو

* پنجاب ۾ هن وقت (١٩٩٣ع) مَلي مڇي ٻڌي جي اگهه سان ٻارنهن سؤ روپيه في مڻ وڪامي ٿي.

لسو آهي ۽ جنهن تي چلر ناهن، يا جي آهن تہ بہ سنهڙا آهن؛ تنهن کي لاڙ ۾ ”ليئي“ ۽ اتر ۾ ”مَلِي“ سڏين. سينگاري، پوئڪِي يا ڄرڪي، رڙو ۽ ڪڳي ليئي مڇيءَ جون اهم جنسون آهن. هيٺيون جنسون سڀ ليئي يا ملي مڇي ۾ شامل آهن

سينگاري	ڪنڦاڙ
پوئڪي (ڄرڪو)	ڪَنگ، ڪَنگو
ڪڳي	بُونهڻ
گوج	ملير
گندٽي (ڦندٽي)	ڦڳن
ڦابٽي	آهِي
ڏُگٽي (ڏِگٽي)	ڪَلو (شينهڻ)
ڇَلي (ڇَلوري)	پتوٽي
رِنجي	ڏَسڻ
لُهڙ	ڦِيدَر
ڪڳٽِير	

ليئي مڇي ”ڪَچي مڇي“ سڏجي جو مٿان ان جو جسم نرم ۽ ڪچڙو آهي.

گانگَٽ، سانو. هي هڪ جدا جنس آهي: دريائي جنس کي گانگٽ سڏجي ۽ کاري جي جنس کي ”سانو“ جنهن

Gul Hayat Institute

جا وري جدا جدا قسم آهن. سنڌيءَ ۾ "گانگٽ ميڇي" نالو آڳاٽو آهي. مڪتبي تعليم جي وڏي استاد، حڪيم ۽ اديب حاجي ڄام لغاري مرحوم* مڪتب ۾ شاگردن کي "گ" لکڻ جي مشق ڪرائڻ لاءِ هيٺين سٽ اندا پڙهڻ لاءِ لکي ڏيندو هو:

"گُرڙ پڪي، گانگٽ ميڇي، گوج وڏي گوبي"

مِني جي گانگٽ جا ٽي قسم آهن : هڪ چَمٽائي جنهن جي مُنهن جي ٻنهي پاسن کان چمٽي مثل ٻہ ڪارا ڏگها سوئا ٿين. ٻيو اَنياري، ۽ ٽيون ڪاٺِيرُ جيڪو سنهڙو ڪارو ٿئي. گانگٽ جي پُٺيءَ تي هڪ ٻئي پويان هڏن مثل پڪا گول گول چلر ٿين. پيٽ هينان گانگٽ کي ڪنيرا آهن ۽ هو پنهنجي آني انهن ڪنيرن سان پنهنجي ڪوڙيءَ ۾ جهلي ٿو. پلي کان پوءِ، کائڻ ۾ گانگٽ وڌيڪ لذيذ ۽ ڪُرڙي جو مَٽُ آهي. هن وقت سڀ کان وڌيڪ قيمتي ميڇي گانگٽ آهي، ۽ اسي رپيا في ڪِلو کان گهٽ ناهي.

Gul Hayat Institute

* تعلقي ساماري ۾ ڪنري کان ڏکڻ "عليائي لغارين" جي ڳوٺ جو هو.

مڇيءَ جو ڪاڏو

مڇيءَ جا خاص ڪاڏا آهن واري، مٽي، گاهه ۽ ننڍي مڇي. عام طور اهڙا ڳالهه مڃيل اهي تہ پلو واري ڪائي، باقي بي مڇي مِٽي، گاهه ۽ ننڍي مڇي ڪائي. مڇين مان بہ ڪي مڇيون رڳو مٽي ۽ گاهه ڪائين، پر مڇي ڪونہ ڪائين. ڪُرڙو، موراڪي، ٿيري، ڏاهي، سٽّي، سَرنهہ،مُرو، ڪَريلَ، درو، وِهرو، ڪتو، چوڇي، مڪٽي اهي سڀ مِٽي ۽ گاهه ڪائين، پر مڇي ۽ ماهہ ڪونہ ڪائين. ننڍو بچو تہ مِٽي ئي ڪائيندو ڇاڪاڻ جو گاهہ ڪائي نہ سگهندو. مِٽي بہ جيڪا چيڪي ۽ مٺي هوندي سا ڪائين باقي ڪڙي ڪلراٺي مِٽي ڪين ڪائين. درياءَ ۾ ۽ وهندڙ واهن واهڙن ۾ مڇي اڪثر مٽي ڪائي.

وهندڙ ۽ لُڙ پاڻي واري چيڪي مِٽي مڇي ڪي وڏيڪ وٽي ۽ ان تي اها وڏيڪ واڌ ڪري. انهيءَ ڪري ئي درياءَ ۽ واهڙن واري مڇي ڏندن جي مڇيءَ کان وڏيڪ وڏي، سفيد ۽ سُرهي آهي. ڏندن ۽ تلائن واري مِٽي جيترو گهٽ مِٽي يا وڏيڪ ڪاري هوندي اوترو ئي انهن ۾ مڇي گهٽ ٿيندي. سخت ڪاري بيٺل پاڻي ۾ مڇي ٿيندي ئي ڪانہ. مثلاً ٿر ۾ ڏيپلي تعلقي جي ڪارڻ "سَنَ" ۾ توڙي سنڌ ۾

Gul Hayat Institute

ٻين جاين تي سخت ڪاري سم واري ٻيئل پاٽي ۾ مڇي ڪانہ ٿئي.

مڇيءَ جو ڪاڌو گاهہ آهي جنهن جو ذڪر هيٺ ايندو، پر مڇيءَ جون ڪي جنسون گوشت خور آهن ۽ اهي ٻين مڇين تورڙي ٻئي ماهہ (ماس) ڪي کائين. مثلاً **جرڪو، گندڻ، منڊي، سينگاري، منڊو، شاڪر، رڙو، ڪڳو، لُهڙ، ٻُونهن، ڪنگ، دانر، رِنجي** ۽ **پوپري** ٻي مڇي تورڙي ماهہ کائين. جرڪو، سينگاري، شاڪُر ۽ گندڻ پنهنجا ٻچا بہ کائين. رڙو، جرڪو ۽ مُنڊو مثل ماهہ کي بہ ڇُهتندا ۽ چڪيندا. پوپري گهٽو ڪري ٻين مڇين جي ماريل ۽ ڪري پيل مڇي کي کائيندي، پر البت **گوگي** (سنهڙي ڊگهڙي ڪوڏڙي) کي پوپري پاڻ بہ کائيندي.

نندڙيون ۽ ڪي وڏيرڙيون مڇيون جيڪي مڇيءَ جو "ڳاهہ" (ڪاڌو) آهن تن ۾ هيٺيون شامل آهن : **ڏينڊ، ڳانير، مريو، ڏئو، ڏئي، ڪوڙو، وانچي، مڪٽي.** انهن کي مٿيون ماهہ کائيندڙ مڇيون جهلين ۽ کائين، ۽ پڻ مڇي ماريندڙ انهن کي "مڇيءَ جي ڳاهہ" طور ڪُنڊين ۾ وجهن. **لُهڙ، ڏنڊي، ٻوئهن، ٻانهياري** ۽ نندي پوپري کي بہ مڇيءَ وارا ڳاهہ طور ڪُنڊين ۾ وجهن. جرڪي ۽ مُنڊي انهن ٻنهي جو گذر ئي جڻ ٻي مڇيءَ تي آهي، ۽ اهي

Gul Hayat Institute

ٻئي ٽلائن ۾ ٻج ڪنائڻ وارا آهن. ڄرڪو، مڪر، شاڪر، اهي ٽيئي پنهنجن ٻچن کي ٻه ڪائن. سڀ ۾ وڏو ڪائو ڄَرڪو آهي، جنهن کري اهو عام اصطلاح ۾ "ڪاڻُو" بدران اجان به "آئُو" سڏجي. دانَر، ٻُونهٽي، ڪڳو، ڳانير. ۽ لُهڙ وڏيرڙِيون مڇيون آهن پر ڄرڪو انهن کي به جهلي ۽ ڪائي. ڄرڪو ٻلائون به ڪائي وڃي. ڄرڪن جي پيٽ مان ٻلائون تڪتيون جيڪي ماٺهن ڏٺيون.

گاهه جيڪي مڇي ڪائي ٿي

ڪي گاهه آهن ۽ ڪي ٻوڙا آهن جيڪي مڇي ڪائي ٿي: ائين پڻ چئبو ته "مڇي چَري ٿي." ڪن گاهن ۽ ٻوڙن کي چٽي ٿي : يعني پاڻيءَ ۾ ٻڏل هجڻ سببان انهن جي مٿان جيڪا لِوَ لڳي ٿي تنهن کي چَٽِي ٿي. ڏنيرو، ٽيري، موراڪي ٽيئي گاهه وات پري ڪائين. درياءَ يا واهن واهڙن جي پر ۾ توڙي ڍنڍن ۾ ڪي ساڳيا ته ڪي (مقامي طور زمين ۽ پاڻيءَ جي لحاظ سان) جدا جدا گاهه ٻُوڙا ٿين ٿا. جيڪي به گاهه ٻوڙا جتي هوندا اتي انهن مان ڪن کي مڇي وڏيڪ چاهه سان چَرندي. مثال طور هيٺ جدا جدا پاڳن جي ڍنڍن جا اهي گاهه جيڪي مڇي ڪائي ٿي، سي ڏجن ٿا. انهن گاهن ٻوڙن مان ڪي اهڙا آهن جيڪي هيٺان

Gul Hayat Institute

تري مان اُيرن تا.پر پاڻيءَ جي سطح کان مٿي ڪين تا نڪرن. اهي پاڻيءَ ۾ اندر ئي وڌن تا ۽ پڪڙن تا. اهڙن گاهن کي ”جهنگ“ چئبو.

منڇر جي ڍنڍ ۾ هيٺيان گاهه ۽ ٻوڙا ميجي وڌيڪ ڪائي تي. پهريون نمبر ننو گاهه **مائو.** اهو ”جهنگ“ آهي، سنهڙا پنڙا ۽ گجرن جي پليءَ مثل، پر وڌيڪ ڳُوڙهو ۽ ڳُتيل، ميجي کي گهٽو وٽي ۽ وات ڀري ڪائيندي. جيئن تہ اهو گاهه ميجي ڏئو ڪري گهٽو تي ڪائي، انهيءَ ڪري ڪائيندي تہ اتي ٻوري بہ چنڊبيندي (چيٽو لاهيندي). منڇر ۾ اندر ڪو سير يا شڪار لاءِ ويندو تہ ان کي ”مائي“ مٿان ڦڪيرڙي رنگ تي ميجيءَ جو چيٽو پکڙيل نظر ايندو.

– **پَهو،** جنهن کي لاڙ جي ڍنڍن ۾ ”پَهي“ بہ چون ۽ ”ڪچو“ بہ چون، ان ۾ اَن جهڙا داڻا تين.

– **سنياري،** جهنگ آهي ۽ پاڻي ۾ اُسري ۽ ايري. لاڙ جي ڍنڍن ۾ سِينٽوري سڏجي، ۽ سانگهڙ طرف بڪار جي ڍنڍن ۾ سينهوڙي.

– **پَنڙ**،ويڪرو ۽ لسو، گهٽو ڪري ”جهنگ“، هيٺ پاڻي ۾تئي پر ٻاهر بہ نڪري تو.

– **پُرٽو،** جنهن کي پُرڙُ بہ چون، سنهڙين سيوِين جهڙو.

– **سُوندر،** اندر پاڻي ۾ تئي، جهنگ آهي.

Gul Hayat Institute

- **ٻَڊوڪو**، ٻدروڪو، جهنگ آهي هيٺ پاڻيءَ ۾ ٿئي، ڏانڊين ۽ چوٽين ۾ ڄَمون جي پڻ جهڙا پر ڳاڙهيرا پن.

-**ٻَلوڙِي**، سنهڙيون ڏانڊڙيون ۽ چوٽڙيءَ ۾ هڪ گول سائو پن جيڪو مٿان پاڻيءَ جي سطح تي پيو ترندو.

- **ڪَل**، ڪِهرُ، ڏِير (وڏو ٻوڙو) ۽ پَن (وڏو ٻوڙو) انهن مان ڪَلَ جو اَنُ جيڪو پڇي ڪرندو سو ڪائيندي. پَن جو ڪچو ٻچو يا گوش چوسيندي، ۽ پَن ٻجي پُري ويندي تہ بہ ڪائيندي. پر اڪثر اهي گاهہ ۽ٻوڙا پهريائين پٽي ڦٽي ڪندي ۽ پن ڏينهن کن ڪان پوءِ جڏهن ڪُنڙا ٿيندا تڏهن ڪائيندي. ڏير کي خاص طرح ڪرڙو ۽ ٻي چيلري مڇي ڪائي.

سونَهِري-ڪينجهر* ۽ ٻين لاڳو ڍنڍن (هاليجي، هَڏيرو ۽ ڪُوهي) ۾ بہ مائو، ٻهي، پَٽر، پُرڙ، پَن ۽ ڏِير ٿين. ٻين گاهن مان ٽوپ، ڪاراندو (ڪاراندو ۽ ڪاروندو ساڳي ڳالهہ) ۽ ڪماليٽ ٿين. ٽوپ پاڻي ڪان مٿي بہ نڪرندو باقي ڪاراندو جهنگ آهي، يعني پاڻيءَ هيٺان هوندو. ڪاراندو جڏهن ڪچو تڏهن نرم، پر پڪو تہ ڪرڙيندو. ڪماليٽ (جنهن جا پن 'ڪماليٽ' وڪر جهڙا) ڪوٽڙي بئراج ڪان پوءِ ڍنڍن پرجڻ بعد ٿيو آهي.

سجاول، شاهبندر ۽ جاتي تعلقن جي ڍنڍن ۾ ٻيا

هينيان گاهہ مڇي جو خاص کاڄ آهن. لُڻي جيڪو جهنگ آهي ۽ هيٺ پاڻي ۾ ٿئي. لُوهاندبرو، قوتڻ ڪڻ ڊِگهو اتدر پاڻي ۾ ٿئي ۽ جهنگ آهي. ان کانسواءِ مِثال ڪُوِڙي جي پني، ڪَڙال ڪُوِڙي جو ڪُمہ، تنهن جو داٿو. پيڻ، پِڌَ (جا داٿا)، ناڙو (ول) ۽ لئي جو ڳاڙهو بُور جيڪو پاڻي ۾ ڪِري- اهي سڀ مڇي کائي. ماڄَر (سڃاول ۽ شاهبندر جي وچين ايراضي) جي ڍنڍن ۾ ”پَن“ ڇيلري مڇيءَ جو پهريون نمبر کاڌو آهي.

بدين طرف، هاڪڙي ڍوري ۾ ۽ پُراڻ جي ڍنڍ پَتوَهارِ ۾ لُنِئي گاهہ، ڪچي ڪَل، ڪچي ڏير، ٿوپ ۽ ڪچو ناڙو مکيہ گاهہ آهن جيڪي مڇي کائي.

سانگهڙ ڏي، ناري جي اوپر طرف بَکار جي ڍنڍن ۾ وڏي پاڻي جا گاهہ سينهوڙي، پِيو (پهو)، پَٽرِ ۽ ٿوپُ ساڳيا اهي جيڪي مٿي بيان ٿي چڪا آهن. ٿوپ کي ڪُرڙو گهٽو چري. انهن گاهن کانسواءِ پَن، پِيڻ، مِثال - ڪُوٽي، ڪَڙال- ڪوٽي (جنهن ۾ ڪُمہ ۽ ناپو ۽ پاڙ مان موٺ) بہ ساڳيا آهن جن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي. البت مثال - ڪوٽي کي اتي مير بحر گُرُٻني چون ۽ ڪڙال ڪوٽي کي ڪوٽيسَر. ٻيا هينيان گاهہ ۽ وليون بکار جي ڍنڍن ۾ وڏيڪ ٿين جيڪي مڇي کائي ٿي.

Gul Hayat Institute

ڪَنبرُ : تري مان ايرندو ۽ جهنگ آهي، پن سنهڙا، ڏار ڪڍي ٿو.

– **لوٽي :** هي بہ پاڻي اندر جو گاهہ (جهنگ) آهي ۽ منجهس سنهو ڪندو ٿئي.

– **ڪاراهو :** آسَرِي لَئي جهڙا پن ۽ لوٽي جهڙو ڪندو.

لاڙڪاڻي طرف قنبر ۽ وارهہ جي ڍنڍن ۾ ڳراهو (ڪاراهو)، سينهوري (سينهوڙي)، پَٽ، توپ ۽ ڪل کاٰن سواءِ سينَورو ۽ ڏانتي گاهہ ٿين.انهن کانسواءِ پن، ڏير، ناڙو ۽ پاڻيءَ جي ڪپ لڳ ڳنڍير ۽ ڄِير جن کي مڇي کائي. تلائن ۾ لئي جون ڪاڻيون جن ۾ مڇي لڪي ۽ پڻ انهن ڪاڻين تي لڳل ”لِو“ کي کائي. گمبٽ، ڪنڊياري تعلقي واري دريائي پاڳي ۾ گهاندڻ، گاهہ جيڪو مڇي کائي.

اتر ۾ روهڙي ۽ ريتي جي وچ ۾ درياءَ جي ٻنهي پاسي ڍنڍن ڍورن ۾ ڪي مٿيان ساڳيا گاهہ ۽ ٻوڙا ٿين جيڪي مڇي کائي جيئن تہ ڪاراڻيو، پٽري (پٽ، پٽر)، پرٽو، بدروڪو، ڪَل، پن يا پني جي لُرِي (سِٽي جي ٻوري) ، نڙ ۽ ناڙو. انهن کان سواءِ ڪي ٻيا گاهہ اُتي وڏيڪ ٿين، جيڪي مڇي کائي ٿي جيئن تہ :

– **ٻُوبَڪ**، جنهن کي ڇالي مڇي وڏيڪ کائي.

– **سيٻنواري**، جنهنجو ٻورو ۽ داٿو کائي (داٿو آڙي پکي بہ

Gul Hayat Institute

گهٽو ڪائي).

- **ڪِرسو،** جهنگ آهي پاڻي اندر ٿئي: پوهه (جنوري) کان شروع ٿيندو ۽ چيٽ (مئي) ۾ ختم ٿي ويندو.

- **ڪجي** گاهه

- **ڪَنڊيلو**

- **سَرُوٽو**

- **ڏانوُرو،** ڪَاڻُورو ، مٿان جوئر وانگر داڻا ۽ پاٽر ۾ ڳنڍ. انهن کان سواءِ پَنِي جي لُرِي (سِٽِي جي ٻُوري) کي به مڇي ڪائي.

انهن گاهن کان الڳ سيني ڏندن ۾ هڪ ٻيو مڇيءَ جو ڪاڌو آهي **ڪُپَڙ، ڪُبڙ، ڪُبُ يا پيانچو.** جڏهن لُڙيل پاڻي ٻاهران وهي اچي ڪاري يا بيٺل پاڻي ۾ پوي ٿو تہ جُهڳ، مٽي، ڇارو ۽ سينوار ملن ٿا ۽ انهن مان ڪپهہ جي پوٽين جي مثل ڪُپڙ يا ڪُبُ بنجي ٿو. جيڪو سينوار نسبيان سائي رنگ تي ٿئي.ان کي مڇي چَٽي ڪائي ٿي.

Gul Hayat Institute

مڇيءَ جو بُت ۽ عضوا

مڇيءَ جي بُت جي بناوت ڊولائتي ۽ پاڻيءَ ۾ رهڻ هلڻ لاءِ ڪارائتي آهي. غور ڪيو تہ جسم ۾ مٿي، پانهن ۽ تنگن واري سنڌ، ماڻهو توڙي مڇي ۽ پکيءَ جي ساڳي آهي، مڇيءَ جي سِسي ماڻهوءَ جي سر مثال آهي، سِسي سان لاڳو مٿيان بہ پکرا مڇيءَ جون پانهون آهن، ۽ پيچ طرف هيٺيان بہ پکرا مڇيءَ جون ٽنگون. مٿيون ڪرنگهي وارو پاسو پُٺارو ۽ هيٺيون پاڳو پيٽارو آهي. مڇيءَ جي جسم جا ٻاهريان ۽ اندر وارا عضوا جدا جدا ڪري ڏيکارجن تہ هيٺئين طرح ٿيندا.

(الف) مڇيءَ جي جسم جا ٻاهريان عضوا

سِسي يا منڍي: ان ۾ هيٺيان عضوا آهن: وات (ڪن جو ننڍو ڪن جو وڏو، جنهن ۾ سنهڙا ڏندڙا)، اکيون (سدائين کليل)، اکين جي مٿيان مغز ۽ اکين جي وچان نڪ (جنهن ۾ بہ سوراخ)، مٿين پکرن لڳ پاسن سان ڪنن جا بہ سوراخ، ۽ ڳراڇ، يعني وات ۽ اکين کان اڳتي ڳچي.

ڪَاڪَڙ- ڪَناڙَ يا ڪَنهڙ: بہ گولاوان ڍَڪ جيڪي اندر ڪَـ ـڙ جي حفاظت ڪن ٿا ۽ پڻ وچٽي وانگر کلين کي جوڙين ٿا جنهن سان مڇيءَ کي ساهہ کڻڻ ۾ سولائي ٿئي.

Gul Hayat Institute

پکرا، کنيرا، ڪِرنپ يا ڪِرنيرا: هر ڇيلري يا چالي مڇيءَ کي ڇهہ کنيرا ۽ ستون پڇ آهي، جيڪي هوءَ هڪ جاءِ بيهڻ، اڳتي پوئتي ٿيڻ، هلڻ، تکي ترڻ ۽ ٽپ ڏيڻ ۾ ڪم آڻي ٿي. اهي مڇيءَ جا نهايت ئي ڪارائتا عضوا آهن. ٻہ پکرا آڏو ڪلهي يا ڪچن وارا جيڪي وڏيرڙا ۽ وڌيڪ مضبوط آهن، تن کي "ڪَرَمَ" چئجيِ. اهي ٻہ ڪُرم هلڻ ۽ ترڻ کان سواءِ مڇيءَ کي هڪ جاءِ بيهڻ ۾ بہ مدد ڪن ٿا. ڏسبو تہ جڏهن مڇي بيٺي هوندي تہ ڪَرم پئي هٽندي (چوريندي). ٻيا ٻہ پکرا (پڇ واري طرف) هيٺيان پيٽ وارا، جيڪي ڇڻ ٿنگون آهن. ٻہ ڪَرم ۽ ٻہ پويان پکرا، اهي چارئي ڇڻ مڇيءَ جون اوليونَ ٻہ (Oars) آهن جن سان اڳتي پوئتي چري ٿي ۽ پڻ پڇي دوڙي ٿي. پنجون پکرو هيٺيان دن وٽان آهي، ڇهون مٿان پنيءَ يا قٽيءَ يا ڪونهٽ وارو جيڪو ڪنڊي مثل ڏاندي سان جڪڙيل آهي. ڇيلري يا چالي مڇي ۽ ان پر ۾ ڇوٽيءَ تائين هڏائون ڪنڊو ٿيندو، پر ليئي يا ملي ۾ رڳو ٻڻ ۾ ٿورو ڪنڊو هوندو. مڇي جو اهو ڪنڊي وارو پکرو ڇڻ ٻيڙيءَ جي ڪُوهي ۽ ان ۾ لڳل سڙهہ مثال آهي. جڏهن مڇي بيٺي هوندي يا بيدٻي بيخيالي تي پئي گهمندي تلندي تہ اهو پکرو پُٺيءَ تي (پڇ واري طرف) لاڙي ڍاري ڇڏيندي. ٻہ وڏا پکرا هٽندي باقي ٻين

Gul Hayat Institute

تي جَهلڪو ڪندي، پر جڏهن سجاڳ تي هلندي ته پنيءَ وارو پڪرو يڪدم ڪُوهي مثل ڪٽي متي سڌو ڪندي ۽ پڻ ان ڪي تيزي چڏيندي جو چڻ سڙهه تي پوندو. اهو پنيءَ وارو پڪرو چڻ ايريَل (Aerial) يا اَينتينا (Antena) آهي جنهن جي ذريعي مڇي پري پري جا آواز ٻڌي تي ۽ اشارا سمجهي تي. ان ڪان سواءِ پنيءَ وارو پڪرو مڇيءَ ڪي پنهنجي اُتل، جهلڻ ۽ سڌي هلڻ ۾ به واهر ڪري تو.

پڇڙي ۽ پُڇ: پڇڙي پڇ ڪان تورو متي وارو ياڱو آهي. پلي جو پڇ توڙي چيلري مڇيءَ جو پڇ چوتيءَ ۾ چيرائون به ڦاڪو ڪُندائتو ۽ سهڻو آهي، پڇ مڇيءَ جو وڏو ڪارگر ۽ مضبوط عضوو آهي، ۽ گهڻا ڪم ڏئي تو. مڇيءَ جو سڄو زور ۽ طاقت چڻ پڇ ۾ آهي. جي مڇي ٻيڙي آهي ته پڇ سُڪاڻ آهي جيڪو ان ڪي هر طرف تڪڙي مڙڻ ۾ مدد ڪري تو. تڪڙي مڙڻ ڪان سواءِ پڇ تکي هلڻ توڙي ٽپ ڏيڻ ۾ زور پرائي تو. مڇي جڏهن تڪو ايندي ته پڇ وچائيندي ايندي. ٽپو ڏيڻو هوندس ته چڻ پڇ تي بيهي ٽپو ڏيندي، جو ٽپي واري آخري اُچل پڇ جي زور تي ٿيندي.

پيٽ: منڍي ۽ پڇڙي جي وچ وارو هينيون پاسو.

ڏُن: پيٽ ۾ هينيان هڪ سوراخ آهي جنهن مان مڇي ٻوري يا مِٽي هاري (ڇيٽو لاهي) توڙي آني چاٽي.

Gul Hayat Institute

مِيرِي: سڄي پيٽاري هيٺيان ويندي پيچ تائين سنهڙن ڪنيرن واري جهالر، جيڪا خاص طرح ڇرڪي ۽ گندڻ ۾ وڏيڪ ويڪري ۽ چٽي پڌري آهي. ٻين سيٽي مڇين کي مِيرِي رڳو هيٺيان ٿيندي، پر "مُنڊي" مڇي کي هيٺان توڙي مٿان ٿيندي.

ڇمڙي، ڳَل: ڇيلري مڇي جي ڇمڙي تي ڇلر ٿيندا، ڪن جا وڏيرڙا ۽ ڪن جا ننڍا سنهڙا. "ليئي" مڇي جو بت لسو ٿئي ٿو ۽ ڇلر ڪين ٿين ۽ جي ڪن کي آهن ته به تمام سنهڙا آهن.

(ب) مڇي جي جسم جا اندرئين عضوا:

ڪَليون: ڪَناڪڙن يا ڪنهڙن جي هيٺان ٻنهي پاسي ڪليون آهن جيڪي پاڻيءَ مان آڪسين (ساهه وارو واءُ) ڇِڪڻ ۽ ساهه کڻڻ ۾ مدد ڪن ٿيون. اهي کاڌي چٻاڙڻ ۾ به مدد ڪن. ڪن جنسن ۾ اتي ڏند به ٿيندا آهن.

هِيانءُ يا دِل: مڇيءَ جي دل ان جي هِڪِيءَ (نڙيءَ) ۾ آهي.

ٻورِي: هِي مڇيءَ جي آندرن واري ڇربي پريل ٿيلهي (اوجهري) آهي. رڳو ڇيلري مڇي ۾ ٿيندي.

جورِي يا جونڙو يا جيرو: ٻوريءَ جي ٻاهران پاسي

Gul Hayat Institute

سان لڳل. ڇيلڙي يا ڇالي جو جيرو ننڍو ۽ ليئي يا مَلي جو جيرو وڏو ٿئي.

پِتو: اهو بہ پوري سان لاڳو ٻاهران بيٺل. پتو مڇيءَ جي هاضمي جي صحت برقرار رکي ٿو.

گجُي: اها لِيئي يا ملي مڇي ۾ ٿيندي جيڪا ٻي مڇي کي کائي ٿي. انهيءَ ڪري "ڇيلڙي" جي گهٽين جنسن ۾ ڪانهي، پر "ليئي" ۾ آهي. گُجي خاص طرح جَرڪي، مُنڊي، رَڙي، ڪڳي، گندڻ، ڏِگٽي، سينگاري ۽ ڳِرَم ۾ ٿئي. ڇاڻو مهاڻن جي چوڻ موجب اِهي مڇيون اڻ جي ٿوهي وانگر گجيءَ ۾ ڪاڌو بچائي رکن ٿيون.

ڦوٽو. پَلي جو ڦوٽو ذرا ناسي رنگ تي آهي، پر مڇيءَ جو ڦوٽو اڇو ٿئي، پَلي جو ڦوٽو مڇيءَ جي ڦوٽي کان جدا قسم جو آهي ۽ پڻ لذيذ آهي ۽ کائجي ٿو، ڪيري پلي ۾ آني ڪانهي ۽ رڳو ڦوٽو آهي. پلي جي ڦوٽي سان لاڳو، معدي جو هڪ ڏگهيرڙو ٽڪر بہ ٿئي جنهن کي 'آنڊِ' چئجي. پَلي کان سواءِ پَلِي نالي مڇيءَ ۾ بہ اهڙو ڦوٽو ٿئي. مڇيءَ جو ڦوٽو ڦَڦڙ وارو ڪم ڏئي ٿو: جڻ هڪ واءَ ڀريل ڏگهڙي ڳوٿري آهي، ۽ اهو واءُ جڻ مڇيءَ جو ساهہ وارو واءُ آهي جنهن مان مڇي ساهہ کڻي ٿي ۽ جيئري رهي ٿي. چوندا تہ: مڇِيءَ جو ساهہ ڦوٽي ۾ آهي، ۽ جي ڦوٽو ڦِٽو تہ مڇي بہ

Gul Hayat Institute

مئي. ميڇي جو ساهہ کڻڻ وارو سلسلو بهرحال ڦوڦي سان لاڳو آهي. ميڇيءَ جي ڪنهن جنس جو ڦوڦو وڏو تہ ڪنهن جو ننڍو. گوج ۽ لُهڙ کي سِسيءَ کان وٺي پڇ تائين هڪ يڪو ڊگهو ڦوڦو ٿئي. وڏي ۾ وڏو ڦوڦو ٿيري جو، ۽ پوءِ ڪُرڙي جو آهي. پَلي جو ڦوڦو ننڍو آهي. عام خيال موجب ڦوڦو ميڇيءَ جي هر جنس ۾ ٿئي، جيتوڻيڪ ڇيلري جو وڏو ۽ ٻن ڀاڱن ۾ ٻٽو آهي، ۽ ليئي ۾ رڳو اڇي پردي جهڙو. ڇيلري ۾، مُڪر ۽ شاڪر کي ٻن ڀاڱن وارو ٻٽو ناهي پر هڪ ئي ڦوڦو آهي. ڇيلري واري ٻٽي ڦوڦي مان هڪ وڏو گول آهي ۽ ٻيو ننڍو چنهنبياري آهي.

بول. آنڊرا، ٻوري، پِتو وغيره جيڪي ڪڍي ڇڏجن.

ميڇيءَ جا مٿيان عضوا ان جي بت ۾ سدائين موجود آهن. انهن کان سواءِ ماهي (مادي) ۾ مُنڊائتي "آني" (آنن جي ڳوٿري) ٿئي جنهن جو ذڪر هيٺ ايندو، ميڇيءَ جو ماهہ (گوشت) ننڍين وڏين هڏين ۽ ڪنڊن سان واٺيل ۽ جَڙيل آهي. پَلي جو جسم سنهڙن توڙي ٿلهيرڙن ڪنڊن سان ڳتيل ٿئي جنهن ڪري ان ۾ وڏي طاقت آهي جو درياءَ جي سير سامهون هلي ٿو. ميڇيءَ جي مختلف جنسن ۾ وڏي ڪنڊن جي موجودگي ۽ بيهڪ جدا جدا نمونن سان آهي. ڇيلري (ڇلرن واري) ميڇي کي پٺيءَ وارو

Gul Hayat Institute

ڪندو ڪونہ ٿئي، پر ليئي جي گهٽو ڪري سيني جنسن کي ٿئي سواءِ "ڪنگ" جي جنهن کي ڪندو ڪونہ ٿئي. جرڪي ۽ لهڙ کي بہ ڪندا آهن. سينگاري، ڪڳي، رڙي ۽ رِنجِي کي ٿي ڪندا آهن، بہ وڏا پرن ساڻ ۽ هڪ پٺيءَ تي، گوج کي دن وٽ بہ ڪندا پر پٺيءَ تي قطار پڪا ڪندا. ٻونهڻ ننڍي کي هڪ ڪندو هيٺان پيچ واري طرف، باقي وڏيءَ کي پٺيءَ تي گهٽا ڪندا آهن جيڪي سؤ کن تائين ٿيندا. مڇيءَ جي پٺيءَ کان هيٺ ان جي ٻن پاسن مان هڪ کي (جنهن ۾ گهٽا ڪندا آهن) "ڪاندو" پاسو ۽ ٻئي کي (جنهن ۾ ڪندا ناهن يا ڪي ٿورا آهن) "لائو" يا "ماهو" پاسو سڏجي. مڇيءَ جي ماهہ جي وڊيل ٽڪرن کي "پيرا" چئجي.

Gul Hayat Institute

مڇي جو پيدا ٿيڻ : نر ـ ماد، آنا ۽ ٻچا

مڇي اصل ڪيئن پيدا ٿي؟ ۽ ڪٿي پيدا ٿي؟. سنڌ جي ميربحرن جي قديم روايت موجب مٽي جي مڇي، مِينهن ۽ مٽي جي پيدائش آهي؛ يعني تہ مينهن پوڻ تي پاڻي، مِٽي، رائِي ۽ واريءَ مان پيدا ٿئي ٿي. ان روايت جي تصديق اها جو هيٺ زمين تي درياءَ جي وهندڙ پاڻي توڙي ڍنڍن يا سمنڊ جي بيٺل پاڻيءَ کان الڳ، مٽي وڏن جبلن جي چشمن ۽ واهين جي برساتي پاڻي ۾ پڻ مڇي موجود آهي. اها ضرور برسات ۽ رائي (پٿرن جي واري) مان پيدا ٿي هوندي، ١١ـ نومبر ١٩٩٢ع تي سجاول ۾ مڇيءَ بابت ڄاڻو ميربحرن سان وڏي ڪچهري ٿي جنهن ۾ محمد يوسف چيو تہ : برسات جي پاڻيءَ ۾ اسان ڍينڊڙَ ڏٺا جن تي ڳاڙهيرا ليڪا هئا. وڏي عمر جي وڏي سڄاڻ سومار چيو تہ: درياءَ جو پاڻي جتي ڪرندو مڇي اتي ٿيندي، ٻيءَ جاءِ تي نہ ٿيندي؛ جتي لڙُ پاڻي ايندو هوندو اتي ئي مڇي سِرجندي، باقي ڍنڍن يا ٻئي بيٺل پاڻي ۾ مڇي پيدا نہ ٿيندي. ماهي (مادي مڇي) جيئن ئي وهندڙ پاڻي ۾ آني هاريندي تہ پاڻي ۾ ڪرڻ سان آنن ۾ ساهہ پئجي ويندو. گندٽي بيٺل پاڻي ۾ آني ڇنڊيندي تہ بہ ٻچا ٿتندا. مُنڊي

Gul Hayat Institute

ٻه ڪاري پاڻي (ڊنڊ واري) ۾ ٻچا ڪري ٿي، باقي ٻي مڇي جا آنا ٻيڻل پاڻي ۾ ڪين ڦٽندا.

آنن مان ڦٽل مڇي ٻن ٽن انچن کان وٺي هڪ فوٽ تائين هوندي جو دريائي پاڻي مان ڍنڍن ڍورن ۽ ڇڇن ۾ ايندي، ۽ پوءِ اتي وڏي ٿيندي. درياءَ وارو لڙيل پاڻي، يا موسمي برساتن جو پاڻي مٿيءَ سان لُڙجي ڍنڍن ۾ پوندو تڏهن مڇي ٿيندي. سومار چيو ته : برسات نه پوندي يا ٿوري پوندي ته ڍنڍن ۾ ماهي (مادي مڇي) جي پيٽ ۾ آني سڄي يا اڌ ڪُوڙي ٿي ويندي. برسات گهٽ پوندي ته مڇي گهٽ ٿيندي. سمنڊ ۾ به برسات پوڻ تي ئي مڇي لڳ ڪري ٿي ۽ وڏي ٿي. جي دريائن جو لُڙيل پاڻي سمنڊ ۾ نه پوي يا جي سمنڊ ۾ برسات نه پوي ته اتي به مڇي نه ٿئي. اها ڳالهه ڪڇهري ۾ سڀني قبولي ۽ اکين ڏٺي شاهدي ڏني ته برسات ۾ برابر مڇي خوش ٿئي ٿي ۽ خوشيءَ مان ڪُڏي ٽپي ٿي.

ٻين جاندارن وانگر مڇيءَ جي هر جنس ۾ نر- ماد ٿين، پر سواءِ ڪن ٿورين جنسن جي ٻين مڇين جا نر- ماد ڏسڻ سان سڃاڻي نٿا سگهجن. عام طرح مادي آني جي ڪري سُڃاپندي جو ان جو پيٽ نر کان وڌيڪ پريل هوندو. پلي جي نر ۽ مادي جي سڃاڻپ عام طور معلوم

Gul Hayat Institute

آهي، جو ”ڪِيرو“ پَلو (جنهن جي پيٽ ۾ آنِي ڪانهي) سو نر آهي ۽ ”آنِيارو“ (آنيءَ وارو) مادي. پر اها سڃاڻپ ”آني“ جي هئڻ يا نه هئڻ جي لحاظ سان آهي. ٻين جاندارن جي برعڪس، مڇين ۾ ”نر“ذرا ننڍو يا سنهو سڪل ٿئي ۽ ”مادي“ وڏي ٿلهي ٿئي. نر جا مديءَ وارا ڪِرنيرا سخت ۽ کهرا هوندا ۽ مادي جا لسا ۽ نرم، پاڙ کان هٿ لائبو ته ائين معلوم ٿيندو. نر ڄرڪي جا ذري گهٽ ڏانتي جهڙا ٽڪا. چٽرو، شاڪر ۽ منڊو (مڪر) اتهن ٿنهي جا پيٽ وارا ڪنيرا نر جا ڪارا ۽ مادي جا اڇا ٿين. انهن اهڃاڻن سان، توڙي رنگ ۽ ڊول جي ڪن ٽاڻن سان، مڇي جي ڪن جنسن جا نر ماد سڃاڻن ٿا. مثلاً ڍنڍن ۾ سينگاري جي مادي ڪاريڙي ۽ نر ڳاڙهيرڙو ٿئي. درياءَ ۾ سينگاري مادي تي لِو چڙهيل هوندي ۽ اڇائيندي. سينگاريِ جي نر کي سَتو ۽ ڄرڪِي جي نر کي آنچرو، آچرو، يا آچُورو چون. نر کي ”سَتو“ ۽ مادي کي ”ماهي“چون. ”ليئي“ مڇي سان اهي ٻئي نالا لاڳو آهن.*
عام ڏسندڙن لاءِ، ليئي مڇِي جي نر ۽ مادي جي سڃاڻپ تڏهن تي سگهي ٿي جڏهن اهي ٻئي (مادي وڏي ۽ نر ننڍو) پنهنجن ٻچن جي حفاظت ۽ سنڀال لاءِ گڏجي ٻيهن

* عام طرح سينگاري جي نر کي ستو سڏين.

ٽا ۽ گڏجي هلن ٿا. رڇ ۾ پوڻ وقت نر اڪثر مٿي هوندو، زور لائيندو ۽ رڇ ڦاڙيندو؛ ماهي (مادي) هيٺ تي هوندي، ۽ ڍري هلندي ۽ زور نہ لائيندي.

ڪا مڇي پاڻي جي سِير يا تکي پاڻي ۾ لڳ ڪندي تہ ڪا وري ڍري ماٺي پاڻي ۾ لڳ ڪندي. مثلاً **ڪُرڙو، ٿيري ۽ مُڪر** وڏي تکي پاڻي ۾ لڳ ڪندا، ۽ **سينگاري، مورِي، ڏاهِي، پوپِري، سِٽي**، ۽ **ڏَرو** ڍري ماٺي پاڻي ۾ ميل ڪندا. درياءَ ۾ **چرڪو** وڏي پاڻي مان پاسي تي نڪرندڙ واهہ يا واهڙ، جيڪي جهنگ يا ڍنڍن ڏورن ڏانهن ويندا هوندا، تن جي ٿانگهي پاڻي ۾ لڳ ڪندو. چرڪو ۽سرهيو (سريو) جڏهن ڍنڍن ۾ مٿان پاڻي پوندو تہ انهيءَ پاڻي ڏانهن مٿي چڙهندي لڳ ڪندا. **گندڻ** درياءَ جي وڏي پاڻي آجهار ۾ يا اندر ڪينجھُو ۾ جتي لڙهي آيل وڻ ۽ ڏنگر اٽڪيا پيا هوندا اتي لڳ ڪندا. ماهي (گندڻ جي مادي) ڪينجهو وارن ڏارن، ٽارن، ڏنگرن ۾ آني لڦي ڇڏيندي.

مڇيءَ جون سڀ ذاتيون آنا ڪن جيڪي پهريائين پيٽ اندر هڪ ٻُوٽري ۾ سِرجن جنهن کي ”آني“ چئجي ٿو. اها آنن جي ٻوٽري لڳ کان پوءِ سرجندي ۽ جڏن پوءِ تڏن ان ۾ داڻدار ڀورو وڌندو ۽ پوءِ داڻ داڻ وڏيرڙي ۽ پڪي

Gul Hayat Institute

ٿيندي ويندي. هر داڻ مان هڪ ٻچو ڦٽندو. وڏي ۾ وڏي آني شاڪر جي، ٻئي نمبر ۾ پلي جي ۽ ٽئين نمبر ۾ ڄرڪي جي. ٿيري ۽ ڪرڙو ٻئي وڏيون مڇيون پر انهن جي آني پيٽ ۾ ننڍي. سڀ کان ننڍڙي آني رڙي (ڪڳي) ۽ پوپري جي.

مڇي لڳ ڪڏهن ٿي ڪري ۽ ان جي پيٽ ۾ آني ڪيئن ۽ ڪڏهن ٿي سرجي، ان بابت جدا جدا خيال آهن. هڪ اهو تہ نر ۽ مادي جو لڳ تڏهن ٿئي ٿو جڏهن ٻئي پاڻ ۾ لڳي هلن ٿا. جڏهن نر ماديءَ سان لڳي ٿو ۽ ان تي ڪير هاري ٿو تڏهن ماديءَ جي پيٽ ۾ آني سرجي ٿي، يا جڏهن مادي آني ڇاڻي ٿي ۽ آنن واري لڳ پيٽ مان ٻاهر ڪڍي ٿي تڏهن نر ان تي ڪير هاري ٿو. درياءَ ۽ ڍورن جي وهندڙ پاڻي ۾ مادي رات جو لڙ واري ٿانگهي پاڻي ۾ پاڇل تي آني ڇاڻيندي تہ مٿان نر بہ اچي ڪير هاريندو. سينگاري، مُنڊو ۽ مُنڊي- اُنهن ٽنهي جي آنن جو ڇَترو پاڻيءَ ۾ ترندو ڏٺو ويو آهي.

روهڙي جي ڇاڻو ملاحن خاطريءَ سان چيو تہ: آني مادي جي پيٽ ۾ ازخود پرجي ٿي، پوءِ نر بہ اچي پاسو وٺندو ۽ جوڙو جُفتِ ٿي هلندا جو مادي آني ڇاڻيندي ۽ نر ڪير ڇڏيندو. جن آنن کي ڪير جو واس آيو تن مان ٻچا

Gul Hayat Institute

ڦٽندا. ڇيلري مڇي اٿين وڏي ٿي. ملي يا لئي مڇي مان گندڻ جو لڳ ڻانگهي پاڻي ۾ ٿيندو، ماهي سڌي پئي هوندي ۽ نر مٿان پيا گسندا ۽ لڳندا، ان وقت بيهوش هوندا پل ڪٽي ماٺو بہ بيٺا هجن. مڇيءَ جو لڳ رڳو وهندڙ پاڻي ۾ ٿيندو، بيٺل ۾ نہ ٿيندو.

جاتي جي ڪن ڄاڻو مهاڻن ڇيو تہ ڍنڍن جي مڇين مان ڄرڪو ۽ سرهيو تن ٻنهي جا آنچرا (نر) ماهي (مادي) تي چڙهن ٿا. لاڏين (تعلقو شاهبندر) ۾ هڪ ڄاڻو ٻڌايو تہ اهو ڏٺو ويو آهي جو پاڇل واري ننڍي پاڻي ۾، "ڄرڪي" جو آنچرو (نر) ماهي (مادي) جي هڪ سامهين پکري هيٺيان لڳو پيو هوندو ۽ ٻنهي جا پٺا مس ٻڌل هوندا، اهڙا بيهوش هوندا جو انهيءَ حالت ۾ ماڻهو ٻنهي کي وجي جهليندو ۽ جهلجڻ وقت ٻنهي جي ٻغلن ۾ ڪير (اڇي رنگ واري پاڻيٺ) جهڙي لڳ لڳ هوندي. ڄرڪي جي حالت ۾ اهو بہ ڏٺو ويو آهي تہ پاڇل جي ننڍي پاڻيءَ ۾ ماهي اُبتي تي پئي هوندي جو چار چار پنج پنج آنچرا (نر) ان جي مٿان لڳي پيا لنگهندا. ڪن جو خيال تہ ان وقت ماهي آني ڇاٽي تي ۽ انهن تي آنچرا (نر) ڪير هارين ٿا.

سال ۾ مڇي ڪڏهن لڳ تي ڪري ۽ مادي جي پيٽ ۾ آني ڪهڙي وقت تي سِرجي، ان بابت بہ جدا جدا خيال

Gul Hayat Institute

آهن. پانئجي ٿو تہ مچيءَ جون ڪي جنسون اگھ ۾ لڳ
ڪن ٿيون ۽ ڪي پوءِ. سنڌ جا ڄاڻُو مهاڻا انهيءَ تي يڪ
راءِ آهن تہ مڇي سياري ڪان پوءِ مِينهن پوڻ تي يا نئين لُڙيل
پاڻي وهي اچڻ تي لڳ ڪندي. برساتون سويرو يا دير سان
پون ۽ پڻ لُڙيل پاڻي اگھ يا پوءِ اچي، تہ مڇيءَ جو لڳ
ڪرڻ ۽ مادي جيِ پيٽ ۾ آنيِ جو سِرجڻ بہ اگھ يا پوءِ
ٿيندو. جيئن تہ سياري گذرڻ ڪان پوءِ، مٿي جبلن ۾ برف
ڳرڻ سان يا برساتن پوڻ سان، سنڌ جي حدن اندر درياءَ بہ
براجن پوڻ ڪان اگھ چيٽَ (مئي) جي مهيني ۾ چڙهندو هو
۽ نئون لُڙ پاڻي ايندو هو، انهيءَ ڪري ايئن سمجهيو ويو
تہ مڇي چيٽَ جي مهيني ۾ لڳ ڪري ٿي ۽ ان وقت آنِي بہ
سرجي ٿي، ان ڪان پوءِ وِهاءِ يا ويساکَ ۽ جيٺ (مئي-
جون) جي مهينن ۾ آني پرجي ٿي، ۽ آکاڙ ۽ سانوڻ (جولاءِ
- آگسٽ) ۾ مڇي آنِي "ڇِيري ٿي" يا "ڇاٽي ٿي" (يعني
خالي ڪري ٿي). لُڙ پاڻي (لڙيو پاڻي) وقت تي آيو ۽ دير
نہ ٿي تہ جون جي مهيني تائين آني ڇاٽي ڇڏيندي. اگھ
ڏندين ۾ بہ لُڙ پاڻي اپريل ۾ يا مئي - جون ۾ ضرور پئجي
ويندو هو جو مڇي جي واڌ شروع ٿيندي هئي. هن وقت لاڙ
۾ عام مچيل ڳالھہ اها تہ جون ڪان آگسٽ تائين ٽن مهينن
۾ آنِي سرجندي، پربي ۽ ڇٽي ويندي. جاتي جي ڄاڻو

Gul Hayat Institute

مُهاڻن تصديق ڪئي تہ مُنڊي بہ دفعا پرجي ٿي (ڦــرجي ٿي) ۽ بہ ڀيرا آني ڇيري ٿي، هڪ ڦــڳــڻ (مارچ) ۾ ٻيو سانوڻ (آگسٽ) ۾.

روهڙي جي ڇاڙو ميربحرن چيو تہ مڇي بہ پِتا ڏيندي، ٿي نہ. سڀ مڇي ڪٽڪن جي لابارن (مارچ – اپريل) ۾ شروع ٿي لاڳيتا بہ تور ڪندي ۽ مهيني مهيني جي وٿي سان بہ ڀيرا آني ڇاڻيندي.

مــڇيءَ جي پيــٽ ۾ آنــي پــربــي تــہ ڏُن مــان "آنــي ڇيريندي"، يا "آني ڇاڻيندي": يعني ڏُن مان آنن واري لِوَ هيٺ پاڻيءَ ۾ وَهندي جتي آنا ڪجهہ وقت ترندا ۽ پربا ۽ پوءِ ٻچا ڦٽندا. ماهي ڪي آني ڇاڻڻ ۾ ڪجهہ وقت لڳندو: وڏ ۾ وڏ پندرهن ڏينهن ڪن لڳندا. جيڪي آنا اڳ ۾ ڇٽيا تن مان ٻچا بہ اڳ ۾ ڦٽندا. درياءَ ۽ واهڙن جي وهندڙ پاڻي ۾ آنا ڇٽندا، لُڙهندا، ۽ ڦٽندا؛ آنا چوويهن ڪلاڪن اندر ڦٽي ويندا. جيترو پاڻي گهٽوءِ پاڻي جي وهڪ ۽ اٿل پٿل گهٽي، اوترو ٻچو جلد ڦٽندو ۽ وڏندو وڏو ٿيندو. گهٽو ڪري وهندڙ پاڻي ۾ پوڻ ساڻ آنن ۾ ساهہ پئجي ويندو، گندٽي بيٺل پاڻي ۾ آني هاريندي تہ بہ ٻچا ڦٽندا؛ بي مڇيءَ جا ڪين ڦٽندا. چيلري مڇيءَ جو ٻچو ڦٽندو ئي وهندڙ لُڙيل پاڻي ۾ جتان پوءِ ڊنڊن ڍورن ۾ ايندو، چيلري مڇي

Gul Hayat Institute

جو ٻچو ڏينديءَ ۾ ڪونه ڦٽندو، اهو ٻاهران لُڙ پاڻيءَ سان گڏ ايندو. سجاول طرف ڏيندين ۾ **ڪَرڙو، ٽيري ۽ موراڪِي** جا ٻچا ٻن مهينن ۾ وڏي اٺ انچ کن تي وڃن ٿا، ۽ جرڪي جا آڳاٽا جون وارا ٻچا ٻن مهينن ۾ وڏي ٻه اڍائي فوٽ کن تي وڃن ٿا. مٿي درياءَ ۾ ٻه (چيت ۾ لڳ ۽ ڦٽڻ ڪان پوءِ) ڏنيري ۽ ٽيري جو ٻچو ايندڙ هاڙهه تائين سير پنج پاءَ تي ويندو.

Gul Hayat Institute

ٻچن جي سنڀال

ٻين جاندارن وانگر مڇي کي بہ پنهنجا ٻچا پيارا آهن. جن مڇين کي ڄاڻو مهاڻا پوريءَ طرح ڄاڻي سگهيا آهن تن مان کي پنهنجن آنن ۽ ٻچن جي سنڀال ڪندي ڏٺيون ويون آهن. ڪي مڇيون آنن ۽ ٻچن جي حفاظت لاءِ شروع کان ئي گهر ٺاهينديون يا ڪا بچاءَ واري جاءِ ڄاڻچينديون. مثلاً سينگاري هيٺ تر ۾ ٽَسُ يا ٽارُ (گور مثل ٿوري هيٺ تي ڪوٺيل زمين) ٺاهيندي ۽ ان ۾ آنا ڇاڻيندي ۽ سنڀاليندي. مُنڊو ۽ منڊي بہ اهڙيءَ طرح ٽارُ ٺاهينديون. انهن ٽنهي جي آنن جا ڇَترا مٿان پيا ترندا ۽ جڏهن ٻچا ڦُٽندا تہ نر ۽ مادي انهن کي وٺي هلندا. پاڻ هيٺان هوندا ۽ ٻچا مٿان پيا هلندا، هڪ ويندو تہ ٻيو سنڀال لاءِ بيٺو هوندو. اهڙيءَ طرح ٻچا ڦُٽندا تہ سينگاري، ڄرڪو، منڊي، مُنڊو ۽ لَهڙ ٻچن ساڻ گڏ رهندا. ڄرڪي جي ٻچن جي پُونگ مٿان پئي هلندي تہ ٻئي نر ـ ماد، يعني آنچرو ۽ ماهي، بہ حفاظت لاءِ هيٺان هيٺان پيا هلندا. اهڙيءَ طرح سينگاري جو "سَنُو" ۽ "ماهِي" بہ ٻچن جي پُونگ هيٺان پيا هلندا ۽ ٻچن جي حفاظت ڪندا. گندڻ جي ماهي لُڙ جي پاسي ۾ يا ڪينجهو ٿيل وڻن ڪاٺين ۾ آنا لِڪيندي تہ

Gul Hayat Institute

جيئن ٻي ميجي نہ ڏسي. گنڊڻ نہ رڳو آنن ۽ ٻچن تي
ويهندو پر وڙهندو ۽ بچاءُ ڪندو. ڪڳو، بونهڻ، مُنو بہ ٻچن
جو بچاءُ ڪندا. نہ رڳو وڏيون مڇيون پر ڪي ننڍيون
مڇيون جهڙوڪ ڦاپٽو، مُنو، ڦاڙ، يا اجان بہ ننڍڙيون
جهڙوڪ پوپري، مُريو، ڳانير، دانرُ، بُونهِٽي، ڪوَڙو، ڏيو،
پَٿو ۽ ڏينڊُ بہ پنهنجن ٻچن سان گڏ هلن ٿا ۽ انهن جي
سنڀال ڪن ٿا

Gul Hayat Institute

ٻِسرَ مڇيون

ڪي ساڳئي ڪُٽم واريون مڇيون هڪ ٻئي تي پون ٿيون. ڪرڙي، ٿيري، موراڪي ۽ ڏاهي ڄارئي ساڳئي ڪٽنب واريون جنسون آهن، ۽ انهيءَ ڪري بعضي انهن مان هرهڪ جا نر ٻين جي مادين تي چڙهن ٿا جو انهن مان ”ٻِسرَ ٻچا“ پيدا ٿين ٿا. روهڙي جي سڄاڻ ميربحرن سمجهايو تہ ڏنيري، ٿيري ۽ موراڪي مڇيءَ جي گاڏڙ جنس ’وِهرو‘ مڇي آهي. لاڙ ۾ جنهن جنس کي ’ٻِسر‘ سڏين تنهن کي اتر ۾ ’وِهرو‘ چون. سانگهڙ ضلعي ۾ ٻَڪار جي ڍنڍن جي ڄاڻو ميربحرن کان معلوم ٿيو تہ ڪرڙو ٿيري تي چڙهي ٿو ۽ ٿيرو ڪرڙي تي چڙهي ٿو. جڏهن ڪرڙو ۽ ڏاهي هڪ ٻئي تي پوندا تہ ”ٻِسَر مُرو“ پيدا ٿيندو. گدو طرف ميربحرن چيو تہ شاڪر، مُڪر ۽ چٽرو ساڳئي ڪٽم جا آهن: شاڪر ننڍو، ان کان وڏو مڪر ۽ ان کان وڏو چٽرو. مُڪر ٻہ قسم ٿئي: هڪ ڪارو ۽ ٻيو چٽرو. انهن مان چٽرو مڪر ۽ وڏو چٽرو هڪ ٻئي تي چڙهن ٿا.

ٻِسَر ٻچا جڏهن وڏا ٿيندا تہ شڪل صورت مان انهن کي سڃاڻبو تہ ڪهڙي جنس جو نر ڪهڙي جنس جي مادي تي پيو آهي. سڃاڻپ انهيءَ طرح ٿيندي جو ٻِسرَ ٻچي جو منهن نر جهڙو ۽ پويون ٻت مادي جهڙو ٿيندو.

Gul Hayat Institute

مڇين مارڻ لاءِ گهاوا ۽ چار

مڇي انسان جو کاڄ آهي ۽ پڻ کائڻ ۾ لذيذ آهي، انهي کري جهلجي مارجي تي. پاڻي مڇي جو وڏو بچاءُ آهي. ڪنهن اڳوڻي دور ۾ ماڻهوءَ لاءِ ايترو سولو نہ هو جو پاڻيءَ مان مڇي ڪي جئن چاهي تئن جهلي سگهي. پر آهستي آهستي ڏاهپ وڌي ۽ ماڻهن مڇي ڪي ڦاسائڻ لاءِ قسمين قسمين جا گهاوا، چار ۽ رڇ تاهيا. راڻ (جمع رانئون) وارا مضبوط وٽيل سڳا، وچ وارا اڪا، مٿيون ڪانيون ۽ هيٺان شيهي جا ڳوڙها اهي گهاون جا ضروري ڀاڱا آهن. اڳ گهاوا سوٽي هئا ۽ هاڻي مڪڙ - ريشم (پلاسٽڪ) جا آهن. رڇن ڪي رڱيندا ۽ اڪثر خاڪي، ناسي، ڪارو يا سائو رنگ ڏيندا تہ جيئن پريءَ کان مڇي نہ ڏسي. ڍنڍ يا سمنڊ جي ڪاري نيري پاڻي ۾ اچي رڇ ڪي مڇي ڏسي تي. ڪاري جي مڇي جا ڪي چار جدا تہ مٺي جي مڇي جا ڪي چار جدا. ڪي چار ٻاهران بيهي اڇلجن ۽ ڪي پاڻيءَ ۾ لهي وجهجن.

- هَنڊَ، گهائو، گهائي: پاڻي ۾ گهڙي وجهبو، هيٺيان "راڻ" جنهن ۾ شيهي جي ننڍڙن ڳوڙهن جي قطار جيڪا گهائي کي هيٺ لڙڪائي جهلي، ۽ ان ۾ ڳوٽريون ٺهيل

جنھن ڪري جيڪا مڇي آئي سا گھائي مان نڪري نہ سگھندي.

- ڪَڙيالي، چارو: نونٽ تي رکي وِتائبو يا اچلائبو، چارو ڊيگھہ ۾ ستن کان نوَن نرين تائين ٿئي.

- چاٽو: ڪڙيالي جھڙو، پر ان ۾ چار مڙڪا.

- نڙو: هي چار بيڙي ۾ چڙهي اندر وجي اچلبو ۽ رات جو اچلبو تہ ڪارگر ٿيندو. رڳو مٿان رانءَ اٿس.

- لڙهو : جتي ڪک ۽ گاهہ هوندو اتي گاهہ صاف ڪري پَهو تاهي لڙهو وجھندا. مٿان ڪانيون پڌنڊا تہ جيئن تري پيو. جتان هيٺ مڇي ڦاسندي اتي ڪاني هيٺ پڏي ويندي تہ خبر پوندي تہ مڇي ڦاٿي آهي.

- لڙيل، نوڙهيل : هي بہ پن ۽ گاهہ ۾ مڇي مارڻ جو چار آهي.

- اوجھاٽي، اوجھانئي : هيءُ چار وڏي ڪُنَ کي ڦيرائيندا: چار جو هڪڙو ڪَنُ هڪ جاءِ جھلي بيھندا ۽ ٻيو چوڌاري ڦيرائي ايندا. هن کي هينيان مٿان رَان هوندي.

- پَنَ : هڪڙي هڪ پاسي ٻي ٻئي پاسي، بہ ڪانيون ڪوڙي وچ ۾ پڌندا ۽ پاسن کان بہ قناتُون ڏيندا. پريان گھاتو مارداڙ ڪندا (واڄا ۽ آواز ڪندا)، جھُڳا ڪندا، ۽ مڇي کي تاهي ڦيرائي رڃ ۾ آڻيندا.

مڇي جي بچاء جا حيلا ۽ هٿيار

ٻين پاڻيءَ جي جاندارن جي پيٽ ۾ مڇيون وڌيڪ هيٺيون ۽ ويچاريون آهن. انهن کي ماڻهو، مرون توڙي مڇيون کائين. مڙئي مڇين جا مارا آهن: وڏين کي ماڻهو جهلين ته ننڍين کي وڏيون مڇيون کائين. مڇين جو فوري بچاء آهي لِڪ ڪرڻ يا تيز ڀڄڻ: انهن جي بدن جي بناوت ۽ پڇ جي بيهڪ اهڙي آهي جو تکي ڀڄڻ سان گڏ تڪڙيون تکيون گوهيون ڏيئي مارينڌڙ کان پاڻ بچائي سگهن ٿيون. ڪرڙو ۽ موراکي اڪثر رَڃ مٿان ٿپي جند ڇڏائين، ته ٿيري ۽ ٻيون وري رَڃ ۾ ٻُجي هيٺيان سِرڪي نڪرڻ جا حيلا ڪن. ڏاهي وڏي حرفت سان رَڃَ جي لوڳهي ۽ ڏيدي مان ٻاهر نڪري، ۽ وري موٽي اچي ٻين مڇين کي ٻاهر ڪڍڻ لاءِ سونهين ٿئي. ڪن مڇين جا تکا ڏندڙا آهن جن سان مارينڌڙ کي چڪين، ڪن جي منهن ۽ وات واري گولائي ۾ ڪارائي مثل سنهڙا تکا ارا آهن جن سان مخالف کي (ڏاند وانگر) ڪَترِي هٽِي ڀڄائين ۽ پڻ رَڃَ جي سڳن کي ڪتري توڙي نڪري وڃن. ڪن مڇين جا ڪارگر هٿيار ڪندا آهن جيڪي هو ماڻهو توڙي حملي ڪندڙ مڇي کي هڻن. ڪَلو ۽ لَهَڙ انهن ٻنهي کي زهريلا ڪندا آهن جيڪي ماڻهو کي

Gul Hayat Institute

هٽڻ ته سخت سور ٿئي. ان جو ترت علاج اهو جو لئي جا ساوا ٿارا باهه تي گهٽوسيڪي انهن جي مٿان ڪنڌي لڳڻ واري جاءِرکبي ته سور جهڪو ٿيندو. سينگاري، ڇِلي، ڪڳو ۽ ڏگٽو انهن کي به ڪنڌا آهن جيڪي جهلجڻ وقت جند ڇڏائڻ لاءِ ماڻهو کي هٽڻ پر سور ايترو ڪونه ٿيندو، البت جي ڪنڌو اندر پڇي پيو ته سخت سور ٿيندو.

Gul Hayat Institute

مڇيءَ جون انوکيون عادتون

مڇيءَ جون هيٺيون انوکيون عادتون مڇيءَ وارن کي بخوبي معلوم آهن.

- مڇي جو ويهڻ. ڇيلري مڇي (سب جنس) پاڻ مڪني تي ويهندي. ان جي برعڪس ليئي يا مَلي مڇي ڇڙوڇڙ تي ويهندي.
- مڇيءَ ويهندي هڪ جاءِ تي، چرندي ٻي جاءِ تي.
- مڇي ويهندي اونهي پاڻي ۾، چرندي تانگهي ۾.
- مڇي ڪاهه چرندي ته گهٽو ڪري اُبي تي ويهندي، يعني پيچ هيٺ ته مُنڍي مٿي؛ پر جڏهن تر ۾ مِٽي چٽيندي ته مُنڍي هيٺ ۽ پيچ سِڌو مٿي هوندس.
- مڇي جو اوڳر وٽڻ. مڇي ويهندي آرام لاءِ ۽ پڻ اوڳر وٽڻ لاءِ. مڇي رات جو ويندي صبح تائين چرندي. ڏينهن چڙهندو ته وڏي پاڻي ۾ وڃي ويهندي.
- شَهه تي مڇيءَ جو اوڳر ايري اچڻ. مڇيءَ وارا پاڻيءَ جي مٿين سَطح ۽ سَنوَتِ ڪي اتر ۾ "سَئونتَرو" ۽ لاڙ ۾ "شَهَه" چون. مڇي تانگهي پاڻي جي شَهه تي چرندي، ۽ اونهي پاڻي جي شهه ۽ هينئين تري جي وچ ڏاري ڪني تي ويهندي، آرام ڪندي ۽ اوڳر وٽيندي. هيٺ

Gul Hayat Institute

جتي بيٺل هوندي، اتان ڪان وٺي مٿي شهه تائين مڇيءَ جو اوڳر پاڻي ۾ لڙ وانگر نظر ايندو جنهن ڪي ڏسي گهاتو صحي ڪندا ته اتي مڇي بيهي ٿي ۽ ماري سگهبي.

- مڇيءَ جي چُپ. ڪا مڇي جيڪڏهن هڪ جاءِ بيٺي هوندي ته به جي سجاڳ هوندي ته پَر پيئي هٽندي (ڪنيرا پئي چوريندي). "چُپ" مڇيءَ جي ننڊ واري ڏَئُنڪِي آهي جنهن ۾ ان جا سڀ ڪنيرا چپ ۾ هوندا ۽ چُرندا پُرندا ڪين. ننڊ جي ان ڏئنڪي ۾ بعضي سڌو هيٺ پاڻيءَ ۾ ڏِرندي تان جو تري ۾ لڳندي ته ڇرڪ ڪائي سجاڳ ٿي مٿي ايندي. مڇيءَ جي رڳو انهيءَ ننڊ واري ڏئنڪي، پِنڪي ۽ خمار واري حالت ۾ ئي ڪنيرا چُپ هوندا. انهيءَ اوجهراٽي واري حالت ۾ اڪيون به بوتجي ويندي.
- مڇيءَ جو ٻاڙو ڪرڻ. پوئين رات، اسر کان وٺي صبح تائين مڇي ٻاڙو ڪندي؛ يعني شهه کان ٿوررڙو مٿي وات کي پئي کوليندي ۽ بند ڪندي. اهو انهيءَ ڪري جو گاهه، مِٽي ۽ لڙ واري جيڪا مِٽي ڪَلِين ۾ پَرجيس ٿي سا ٻاڙو ڪري صاف ڪري ٿي.
- مڇيءَ جو ڪوپ ۾ بيهڻ. ڪُرڙو، چٽرو، موراڪي، ڏاهي ۽ پوپري، اهي پاڻيءَ اندر هيٺ ڪنڌي يا ڪپر

Gul Hayat Institute

جي پِڪَ ۾ ڪوپ ناهي بيهنديون. انهي عادت کان واقف گهاتو، ڏُبي هٽي ڪوپ ۾ بيٺل مڇيءَ کي هٿ سان جهلي ٻاهر ڪڍندا. جيڪڏهن ڪنهن حرفتي ۽ تکي مارينڊڙ کي سوئو به ساڻ هوندو ته هڪ ڏبيءَ ۾ يڪ ساهي ست اٺ کن مڇيون به جهليندو .

۵ مَڇيءَ جو تَسُ يا ٿارُ ناهڻ. ”تَسُ“ يا ”ٿار“ معنيٰ هيٺ تر ۾ ٿوري ٿانگهي يا وڏي ڇُر. سينگاري آنن ۽ ٻچن لاءِ ۽ موراڪي اونهاري ۾ پنهنجي ويهڻ لاءِ، تري ۾ تَسُ ناهينديون. پر سينگاري ۽ موراڪي ٻئي وڏيون مڇيون آهن ۽ تري ۾ بيهنديون ته پَر پيون هٽنديون جنهن ڪري مٽي پري ٿيندي ويندي ۽ هيٺ کڏ ٿي ويندي. درياءَ جي سينگاريِ جو تس اِڌائي ـ ٽي فوٽ به ٿئي.

تکي طاقتور مڇي

پلو وڏو طاقتور آهي جو سمنڊ مان مٿي درياءَ ۾ چڙهي ٿو ۽ سير وٺي هلي ٿو. براج پوڻ کان اڳ پلو ٿوري وقت ۾ سمنڊ مان سکر پهچندو هو. پر ٿوري فاصلي تي، پلي کان وڌيڪ طاقتور ۽ تکي آهي ٿيري. روهڙي جي تجربيڪار ميربحرن مِتفقه طور چيو ته: درياءَ پور ۾ ايندو هو ته پلو به وٺ وٺندو هو، پر ٿيري زور دريا ۾ به وٺ نه ورتي.

Gul Hayat Institute

ڏاهي مڇي

مڇيءَ جي هڪ جنس جو نالو ئي آهي ”ڏاهي“. ڪنهن آڳاٽي وقت ڪان وٺي ان کي هوشيار ۽ ڏاهي سمجهيائون تڏهن ان کي اهو نالو ڏنائون، پر ڪن جي خيال ۾ اهو رڳو نالو آهي باقي ”ڏاهي“ مڇي ايتري ڏاهي ڪانهي. روهڙي وارن جي راءِ ۾ ”ملي“ مڇي يعني چرڪو ڏاهو. منڇر وارن جي راءِ ۾ بہ پهريون نمبر ڏاهو چَرڪو، ٻئي نمبر ۾ چَڪُ ۽ ٽئي نمبر ۾ شاڪر (مڪر ۽ چٽرو). ٻين ڪن جي چوڻ موجب پهريون نمبر ڏاهو ڪرڙو، ٻئي نمبر ۾ ٿيري، ٽئين نمبر ۾ ڏاهي ۽ چوٿين نمبر ۾ موراڪي.

جن ”ڏاهي“ کي وڌيڪ ڏاهو ڪيو تن چيو تہ : ڏاهي رڇ کي ڏسي ڪينجهُو تيل وٺن ڪانن يا ڪڌن ڪوبن ۾ لڪي ٻيهندي ۽ بچاءَ وٺندي. رڇ آڏو هوندو تہ هيٺ لهي ويندي. رڇ کي چوڌاري جانچيندي ۽ پاسي پلئہ ڪان ڪو ڳُڙڪ ڏنائين تہ ان مان ٻاهر نڪري وري موٽي ايندي، ۽ پوءِ اڳيان ٽي ٻين کي بہ اتان ٻاهر ڪڍي ويندي.

مٿس ڏاهي نالو انهيءَ ڪري بہ جو ٻي مڇي کي ڏاهہ (خبر) ڏيندي. پهريائين پاڻ رڇ جي لوڳهي مان ٽپي ويندي، پر وري موٽي ايندي ۽ ٻي مڇيءَ کي ڏاهہ ڏيندي

Gul Hayat Institute

۽ ٽپائي وٺي وڃندي. هن ۾ هڪ ته ٻين مڇين کي سڄاڳ ڪرڻ جي ڏاهپ ۽ ٻي پوئتي موٽي وڃڻ جي ڏاهپ. رڇ ۾ ڪانن جو پَڪلو (گول لوڳهو) جنهن کي آڏو ڏيڏي ڏيندا. اتان مڇي گِهڙي اندر ايندي ته قطري طور اڳتي پئي منهن هٽندي پر ڦري پوئتي نه نڪرندي. پر ڏاهي انهيءَ ڏيڏيءَ مان نڪري ويندي ۽ ٻيون مڇيون به ان جي پويان لڳي نڪري وينديون.

ڪرڙو به ڏاهو آهي پر رڇ ڏسي هُوترو ٿي ٽپو ڏيندو ۽ ڦاسي پوندو. ڏاهي گهُت هٽي رڇ جي هيٺان نڪري ويندي، پر جي رڇ ۾ لڳي (ڦاٿي) ته به ٻين کان وڌيڪ ٽُڙ پَٽَڙَ ڪندي.

جن ڪُرڙي کي وڌيڪ ڏاهو ڪيو تن جي راءِ ۾ خطري وقت ڪرڙو ٻين سيني جنسن کان اڳ ۾ ڀڄڻ ۽ لڪڻ جي ڪوشش ڪندو: اڪثر پهرين ڪُرڪَ تي ئي ڀڄي ويندو يا وري چُپ ڪري پاسي سان پاڻ جهلي ويهي رهندو. ڪُرڙو رڇ جي ويجهو نه ايندو ۽ رڇ ڏسندو ته پاهون موٽندو. رڇ ۾ پيو ته مٿان ٽپي ويندو. ڪرڙو ۽ موراڪي ٻئي رڇ جي مٿانءُ وڏو ٽپو ڏيئي ويندا. مٿان درياءَ ۾ پاڻي لهندو ته ڪرڙي کي يڪدم خبر پوندي ۽ موٽندو. ٿيري، موراڪي ۽ گندڻ کي به خبر پوندي ۽ ڀڄندا. باقي

Gul Hayat Institute

ڇرڪو ۽ سينگاري ڪائڻ کي لڳا پيا هوندا پوءِ پل ته مٿان پاڻي سڪي وڃي.

جن ٽيري کي وڏيڪ ڌاهو ڪيو تن جي خيال ۾ ٽيري پاڻ ڏيکاريندي ٿِي ڪانه ۽ اونهون هيٺ ٿي هلندي. رڇ جي هيٺان نڪري ويندي يا ته وري مٿان ٽپي ويندي پر ڪرڙي کان گهٽ ٽپو ڏيندي.

Gul Hayat Institute

سھڻي مڇي

وڏين توڙي ننڍين مڇين مان ڪي وڏيڪ سھڻيون آھن. انھن جي سھڻائي ٻن وصفن جي ڪري آھي: ھڪ سھڻو رنگ ۽ ٻيو ھڪ ساريڪو ٻُت. ڪي جنسون انھن ٻنھي وصفن کان وانجيل (خالي) آھن ۽ انھيءَ ڪري ٻي ڏوليون آھن، جھڙوڪ ڪڳو ۽ رَڙو. رنگ ۾ سونھن جو مدار ڪنھن حد تائين پاڻي ۽ کاڌي تي آھي. درياءَ جي لُڙٻي پاڻي جي مڇي اڇيرڙي ۽ ڍنڍ جي بيٺل ڪاري پاڻي جي مڇي ڪاريڙڙي. ڪن جي خيال ۾ ڏير گاھ کائيندڙ مڇي وِڏيڪ سھڻي ھوندي. سنڌ جي ميربحرن جي راءِ ۾ سيني کان سھڻي مڇي ”موري“ يا ”موراڪي“ آھي، جنھن جي اڇيرڙي رنگ ۾ سونھري رنگ سمايل آھي. سکر ۾ ڪَرڙي واري جنگ ۾ سنڌجا سورھيه ۽ شھزادا مڙس وڙھيا ۽ پنھنجا سِر ڏناءُون، پر ڪابلي پٺاڻن جي حملي ڪندڙ لشڪر کي اڳتي وڌڻ نه ڏناءُون. سنڌ جي سڄاڻن انھيءَ واقعي کي ”موري“ مڇي جي سھڻائي ۽ ڪڳي مڇيءَ جي ٻي ڏولائي جي حوالي سان ھن طرح بيان ڪيو ته:

هِن پر جي موري مڇي، هُن پر جا ڪڳا
مير مراد علي سوپ ڪِٽي، پَٽي پناھ پڳا.

Gul Hayat Institute

مڇي سنڌي ادب ۾

قديم دور کان وٺي درياءَ سِنڌ مان وُڙهو، ڏنڊون ڏورا ڍريا ۽ سنڌ مڇيءَ سان مالامال ٿي. اندر سنڌ ۾ ميئن مهاڻن آڳاٽي وقت کان مڇي جي معاشري کي مانائتو ڪيو. سنڌ سان لاڳو سمنڊ ۾ به سنڌ جي گهاتوئن ۽ گهورينڌڙن مڇيءَ جي شڪار ۾ پاڻ ملهايو ۽ مانگر مڇن سان مقابلا ڪيا، جنهن جو يادگار ’شاهه جي رسالي‘ جو ”سر گهاتو“ آهي. اندروني ڏنڍن ڍورن جي غريب ميئن مهاڻن کي به قدر جي نگاهه سان ڏٺو ويو جنهن جو يادگار شاهه جي رسالي جو ”سر ڪاموڏ“ آهي جنهن ۾ مڇي جي ڏنڌي جي اهڃاڻن جو دلپذير ذڪر موجود آهي:

”چاربون ڪاربون ڇڇ ڇپريون ڄن جي محبت مڇيءَ سان“

شاه صاحب کان سواءِ ٻين به نوري جي مڇيءَ واري ماحول کي ڳايو:

پـادر نـاهـس پيـر ۾، انـگ تي نـه اگـڙي
ناپـو ڪـائـي نِـپـنـي تـرنَ تـي تَـڳـڙي
دَجا دَرَڙا گـانـگـٽ گـوجـون هُن جي ڪارِيءَ ۾ ڪڳڙي
جيـڪا سام سمي لڳڙي، تنهن تان لتا حرف حساب جا.

دجا، درَڙا، گـانـگـٽ ۽ ڪـڳڙي سـڀ مـڇيءَ جون جدا جدا جنسون آهن.

چام تماچي جي نوريءَ سان محبت جي ڪري ڪينجهر

Gul Hayat Institute

ڍنڍ جو وڏو مان ٿيو:

"ڀنهي ڪپين ڪينجهر جي، لڳڙا رنگ رهاٽيون وو"،

اها هڪ مشهور ڦاڦي آهي.

ٽالپور اميرن جي دور ۾ مير فتح علي خان ڍنڍن جي سڌاري ۽ مڇيءَ جي واڌاري تي خاص توجهه ڏني. ان وقت جي "هالا سرڪار" (پرڳڻي) جي حد ۾ هڪ وڏي ڍنڍ جي ڪناري مير صاحب پنهنجي رهائش گاهه قائم ڪئي ۽ ان کي مڇيءَ جي واڌ جو وڏو مرڪز بڻايو. ڍنڍ جو نالو "شَڪر ڍنڍ" يعني (مِٺي ڪنڊ جهڙي ڍنڍ) رکيو ويو جيڪو وقت گذرڻ سان "سڪرنڊ" ٿي ويو. ڍنڍن ۾ ٽلائن جي مڇيءَ جي پيدائش تان محصول معاف ڪيا ويا، جنهن ڪري مڇي رکڻ جو شوق وڌيو، ۽ اهو هڪ ماناٿتو مشغلو بڻجي ويو. پوءِ تعريف طور ائين چوڻ ۾ آيو ته، ڦلاٽو پنهنجي مڇي ماني وارو آهي، "شڪر ڍنڍ" ۾ مير صاحب خاص طرح موري مڇي کي پسند ڪري ان جي وڌائڻ جو حڪم ڏنو، جنهن سان موري مڇي جو مان ويتر وڌي ويو جو اها چڻ سنڌ جي خاص مڇي شمار ٿيڻ لڳي.

سنه ۱۲۴۹هه ۾ جڏهن ڪابل جي لشڪر ۽ سنڌ جي لشڪر جي وچ ۾ ڪَرڙي واري جنگ لڳي ته ان ۾ سنڌ جا گهڻا سورهيه شهيد ٿيا پر ڪابلي پٺاڻ به اڳتي وڌڻ جو آسرو لاهي، ميدان ڇڏي پوئتي روانا ٿيا. ان وقت مڇين جي

Gul Hayat Institute

مشابهت سان هيئين چوٽي مشهور ٿي ته :

هن پر جي مور مڃي، هُن پر جا ڪڱا
مير مراد علي سوپ ڪتي، ٻَئي پناڻ پڳا.

هڪ طرف وڏن شاعرن جي بيتن ۾ مڃي جو ذڪر آيو ته ٻئي طرف وري سگهڙن مڇين جي نالن ۽ مڇيءَ جي ماحول وارن انوکن لفظن کي چوندي عجب عجب جون ڳجهارتون جوڙيون جيڪي ڪڇرين ۾ مشهور ٿيون. مثلاً سرمارئي جي ڳجهارت ته :

مڃي جي، مڃي جا، ائين مڃي جا نه ڪجن

(مڃي جي = هارِي يعني ٻه پلا، هڪ ڪيرو ٻيو آنيارو.
مڃي جا = هاريا: ٻيا مڃي جا = مَڇَ[illegible]، تَانَڪَت)
جنهن مان لفظ حاڪم ۽ حڪم).

ڳجهارت جي ڀڃڻي :

"اي هاريا حاڪم، ائين حڪم نه ڪجن"

سر مارئي جي ٻي ڳجهارت ته :

ڪاڄ اڃي مڃي ماري، نه ته نرنان نالوئي نه

(ڪاڄ = جوڻو، مڃي= جَڪَ، نر نان = عمر، نالو = آيل)
ڀڃڻي : جوڻي اڃي جَڪَ ماري نه ته عمر آيو ئي نه
(يعني، ڪنهن ڪميڻي اڃي چغلي هنئي بڪ ڪئي، نه ته عمر بادشاه اتي مارن واري ماڳ تي اچڻو ئي نه هو.)
ڪنهن سگهڙ مومل راڻي جي هيئين ڳجهارت چئن مڇين

(ٽپري، مُڪري، ڏاهي ۽ ڦندٽي) جي نالن تي ٻڌي :

مچي ماري مينڊري، مچي مان نہ هُياس

مچي هئس ڏيهہ ۾، مچي ڦاساياس

پيچٽي :

ٽَپري ماري مينڊري، مُڪري مان نہ هياس

ڏاهي هيس ڏيهہ ۾ پر ڦندٽي ڦاساياس

(ٽپري ماري= اجائي ميار ڏني، مڪري ٿيڻ = انڪاري ٿيڻ، ڪوڙي ڪرڻ. ڦند = سومل ساٹس مڙساڻو ويس ڪري سُتي)

ٻئي سگهڙ مومل رائي جي هينئين ڳجهارت پنجن مچين جي نالن (ڳِلا، گوجون، ٻَتي، ڇَڪ يا شڪ، سينگاري) تي ٻَڌي:

مچي پئي مچين ڪئي، مچي ٻهون ٽياس

مچي ڪرين هٰا راس، مچي ڏسين ها سيج ڪي،

پيچٽي :

ڳِلا پئي گوجرن ڪئي، ٻتي ٻهون ٽياسِ

شَڪ ڪرين ها راس، سينگاري ڏسين ها سيج ڪي.

ڪنهن سگهڙ محبت ۽ دوستي جي ناتي سان هينئين ڳجهارت ٻن مچين ”سُٽي“ (ٻُڌي) ۽ ”پُوپري“ (پوءِ پرين) جي نالن سان جوڙي تہ :

مچي جي نہ اچن، مچي ڇڻو مَ ان کي

Gul Hayat Institute

پيچٽي : سٽي جي نہ اچن، پوءِ پرين چئو مرَ اُن کي ڪنهن سگهڙ ميچي جي جنسن جي نالن سان هينئيون هنر جو بيت چيو:

مُڪري وئِين مَل مينڌرا، **ٿَپُرِي** آءُ نہ هيَاسِ
سٽي سينگاري سيج ڪي، **پَلي** پُر جهاياس
پوءِ ڪيئن موٽيين پوئٽي **لوهڙ** لڇاياس
ڏاهي هيس ڏيهہ ۾، **ڦنڊٽي** ڦاساياس
دوٿري تيلهياس، مُورهين ميارن ڏئين.

١. مُڪري ميچي. مڪري وئين = انڪاري ٿي ڦري وئين. ٢. ٿَپَرِي ميچي. ٿاپرو، ٿاپُرِي = نوڪرياڻيَ. ٣. سٽي ميچي. سٽي = سهٽي. ٤.سينگاري ميچي. سينگاري = سينگاريل ٥. پلو ميچي. پلي = آسرا لاهي. ٦. پوءِ ڪيئن = پوئِڪين =پوئڪي ميچي. ٧. لوهڙ ميچي. لوهڙ = او سجي هڙ. ٨. ڏاهي ميچي. ڏاهي = سياڻي. ٩. ڦنڊٽي = ڦنڊٽي ميچي. ڦنڊٽي = ڦند واري (مومل). ١٠. دوٿر ميچي. دوٿري = ٻنهي پاسن کان. ١١. ٿيلهي ميچي. ٿيلهياس = آءُ ٿيلهجي ويس. ١٢. موري ميچي. موري = مورهي = مورهين = ماڳهين.

ڪجهہ وقت اڳ، ذهين سگهڙ عثمان ڪٽي (وينل جهان پور، تعلقو گهوٽڪي جنهن سان راقم جون ١٩٦٠ع ڌاري ڪچهريون ٿيون) ميچيءَ جي جدا جدا جنسن جي نالن سان

Gul Hayat Institute

ظريفانه انداز ۾ هيئين قافي جوڙي:

ٽلهه. ڏاڍو پلي سان اٿم پيار اديون
سهڻي ڏاهي هجي، توڙي **سينگار** اديون

۱. **پوئڪي** مون سمجهيو صاف چٽو
ڏاڍو **ڦنڊڻيءَ** ۾ مون فرق ڏٺو
گندري گندڻ توکي لڳو آهه سٺو
ڪيم **ڪڳي** ڪئي ڪيتڪار اديون

۲. **دوءِ** ڪون شل دور رهان
هر هر **سُهڻي** مون سور سهان
ڏاڍي ڪڪ **ڪچڙ ڪور** ڪهان
هجان تولي **دَرڙي** دار اديون

۳. **مَڪَ** من ۾ مچ مچايو آ
ڏاڍو **ڏنيري** ڏيل ڏکايو آ
ويتر **تيلي** تر تر لايو آ
ڪيم **وڏ-واتي** واپار اديون

۴. ڪٿي **خوشيءَ** مان بول پڙهيو
سيني **سَمَڪ** سندو خومار چڙهيو
ماهي ماهي مون تہ جيءُ سان جڙيو
خوت خوت پڪاريان هر وار اديون

۵. ”عثمان“ **هلوهڙ** چڏ گوج گذر
گياني گيان **گانگٽ** رک خاص خبر
رک **موري موراکي** مهر نظر
وٺي **شاڪر** جو تہ شڪار اديون

---

(۱) سکهڙ عثمان پٽ سوڍو ڪٽي وينل جهان پور تعلقو گهوٽڪي وڏي سمجهہ ۽ ذهن وارو سکهڙ، راڳ ۽ تار جو واقف، قافين جو شاعر. هيءُ قافي سنڌس زباني ڪچهري اُباوڙي ۾ ۱۹ - ڊسمبر ۱۹٦٦ع تي قلمبند ڪئي وئي، ان وقت سنڌس عمر سٺ سال کن هئي.

Gul Hayat Institute

مڇي جون بيماريون

مِٺي جي مڇي کي ڪاري، ڇهري، لُوٽاٽيي پاٽي ۾ بيماري وٺندي. ڪنيرا يا پَرَ سڙي ختم ٿي ويندا ۽ اک ۾ ڦُلا پوندس ۽ انڌي ٿي پوندي.

ڪَلو لڳڻ. ننڍڙي ”ڪَلو“ مڇي جنهن جا ڪندا زهريلا، سو چيلري مڇي کي پاسي ۾ ڪندو هڻي يا وري ”ٻاڙي ڪرڻ“ وقت وات ۾ پئجي ته مڇي مري ويندي. ڪَلو گهٽوَ ڪري چيلري مڇي کي لڳي، ۽ ليئي يا مَلِي مان رڳو سينگاري کي لڳي.

جيت لڳڻ. چيلري مڇي کي سياريءَ ۾ ”ٻِڪڙو“ نالي جيت لڳندو جو بت ۾ ٽنگ ٿي پوندس ۽ مري ويندي.

ڪَنگي ٿيڻ. مُنڊي مڇي کي لڳندي ۽ ڏڙ ۽ پيچ سڪي ويندس.

ماتا ٿيڻ. ماتا، ملي يا ليئي مڇي کي ٿيندي، جنهن ڪري بت تي وڏا وڏا ڦوڦيندا ٿي پوندا.

Gul Hayat Institute

مڇي پالڻ لاءِ اُپاءَ ۽ احتياط

مڇيءَ جي کاڌ خوراڪ ۽ هلي چلي، عادتن ۽ اطوارن جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو ته تلائن ۾ مڇي پالڻ لاءِ هيٺيان اُپاءَ ڪارائتا ٿيندا:

١. تلائن بنائڻ وقت تري ۾ هر ڏيئي ماهيو پاڻ چنو ملائي پوءِ پاڻي ڇڏجي:

٢. پاڻي ٿورو ٻاڙو ڪارو هجي ته بهتر، پر لوڻ ۽ ڪارو يا ڪڙو هرگز نه هجي. ڪجهه سِمر پاڻي اگ ٻينل هجي ته ڀلو.

٣. تلاءَ ۾ هڪ پاسي مِٽي ڇيڪي هجي پر ٻئي پاسي ڪلراٺي هجي ته ڀل مڇي چٽي ڪائي.

٤. هڪ طرف پاڻي ست اٺ فوٽ اونهو هجي جتي مڇي بيهي ۽ اوڳر وٺي، پر ٻئي طرف ٽاٽڳهو هجي جتي چرُنئي ڦري.

٥. جڏهن پاڻي ٻاهران تلاءَ ۾ اندر وهي ته وهڪ وٽ ڄار ڏيئي ڇڏجي، نه ته مڇي ڪنهي ويندي؛ يعني وهندڙ پاڻيءَ ۾ اوپاري چڙهي ٻاهر نڪري ويندي.

٦. متي بيان ڪيل بيمارين کان مڇيءَ کي بچائڻ جا پڻ حيلا ۽ جتن ڪجن.

مڇي جو مستقبل

درياءَ تي براجن پوڻ بعد درياءَ ۾ ساليانو وهندڙ پاڻي گهٽيو آهي، ۽ مڇيءَ جي پيدائش ۽ واڌ بہ گهٽي آهي. اهو انهيءَ ڪري جو مڇي وهندڙ لُڙيل پاڻيءَ ۾ ئي آني پري تي ۽ ڇاڙي تي جو ٻچا ڏين ٿا. وهندڙ لُڙيل پاڻي جو مقدار گهٽبو تہ مڇي جي پيدائش پڻ گهٽبي. مڇيءَ جون ڪي جنسون هر سال سمنڊ مان مٿي چڙهن ٿيون ۽ وري سمنڊ ڏانهن ورن ٿيون. پلو اصل ئي سمنڊ جو آهي ۽ اپريل ڏاري جڏهن ئي درياءَ ۾ چاڙهہ ٿيندو تہ پلو سمنڊ مان مٿي چڙهندو ۽ سيپٽمبر ڏاري درياءَ ۾ پاڻي لهندو تہ سمنڊ ڏانهن موٽندو. پلي ڪان سواءِ "سانو" بہ سمنڊ مان چڙهي ٿو ۽ آب ڪلاني بعد ڍنڍن ڍورن ۾ رهجي وڃي ٿو. درياءَ ۾ پاڻي جو چاڙهہ نہ هوندو تہ انهن مڇين جي واڌ گهٽبي. ٻي وڏي ڳالهہ تہ اگ درياءَ جو جهجهو پاڻي سمنڊ جي وير کي ڌڪي پوئتي جهليندو هو ۽ ايترو مٿي چڙهڻ نہ ڏيندو هو. پر هاڻي وير مٿي چڙهي ٿي اچي. ١٩٧٠ع کان بہ شايد اڳ راقم جڏهن جانچ ڪئي تہ وير جي پاڻي سجاول تعلقي ۾ باڳاڻن تائين درياءَ جي پاڻي کي کارو ڪري ڇڏيو. اندازا '١٩٧٧ع' ڏاري وير جو پاڻي پيرپٽي جي سامهون

Gul Hayat Institute

ڳاهي جي پٽڻ تائين پهتو ۽ ڪاري پاڻيءَ جي ڪري اتي مڇيون مري ويون گهٽن براڄن پوڻ سان درياءَ جي پاڻيءَ کي متي وڌيڪ جهل سببان، سڄي سنڌ ۾ متي جي مڇي جي واڌ کي نقصان پهتو آهي.

نوان رڪيل تلاءُ مڇي جي پيداوار کي وڌائيندا ۽ انهن جي ترقي تي پورو توجهہ ڏيڻ گهرجي، پر مڇي جي پيدائش وارن اصلوڪن ماڳن خاص طرح سنڌ جي جدا جدا ياڳن ۾ ڍنڍن ڍورن کي قائم رکڻ ۽ سنڀالڻ ضروري آهي. اهي اصلوڪا ماڳ جيڪي مڇي جي فطري واڌ لاءِ ڪارگر آهن ۽ پڻ تاريخي طور مڇي جي پيدائش لاءِ مشهور رهيا آهن سي سنڀالڻ ضروري آهن. فوري توجهہ منڇر ڍنڍ تي ڏيڻ گهرجي جو باوجود نيڪ ارادن ۽ وقتي اعلانن جي صورتحال ايترو سڌريل ناهي.

Gul Hayat Institute

مڇي جي مڇيءَ جون جملي جنسون ۽ نالا

"مڇي" جملي جنسن جو نالو آهي، جنهن ۾ نر توڙي مادي ٻئي شامل آهن. پر ٻوليءَ ۾ مڇي اسم مؤنث آهي: جنس مڇيءَ جا ڪيترائي قسم آهن، ۽ هر قسم کي "مڇي" چئبو- مثلاً ڄرڪو ٻہ مڇي، تہ سينگاري ٻہ مڇي، پر ٻوليءَ جي لحاظ سان "ڄرڪو" نر-نالو لڳي ٿو ۽ "سينگاري" مادي نالو. جدا جدا ماڳن تي مڇيءَ جو ڏنڊو ڪندڙ جيئن مڇين جا نالا وٺن ٿا تيئن انهن نالن مان عام ٻڌندڙ کي مونجهارو ٿي سگهي ٿو. ايئن ڀانئبو تہ ڇڻ نالو مؤنث پيو لڳي پر بيان مذڪر وارو پيو هلي، يا نالو مذڪر پيو لڳي پر بيان مؤنث وارو پيو هلي. اهو مونجهارو دور ٿي سگهي ٿو جيڪڏهن هيءَ ڳالهہ سمجهجي تہ جن کي عام طور اسان مڇيءَ جا جدا جدا "قسم" چئون ٿا تن مان هر قسم مڇيءَ وارن جي ٻوليءَ ۾ هڪ جدا "جنس" آهي. هو بعضي هڪ نالو جنس طور وٺندا تہ پيو نالو وري ننڍي يا وڏي جي لحاظ سان وٺندا: مثلا "سينگاري" نالو جنس جو آهي، پر جڏهن "سينگارو" چوندا تہ ان مان مراد انهيءَ جنس جو هڪ خاص ننگ هوندو جيڪو گهٽو وڏو نہ پر ذرا ننڍو هوندو. اهڙي طرح موري يا موراڪي نالو جنس جو

Gul Hayat Institute

آهي پر ان جنس جي ڪنهن ننڍي ننگ کي ”موراڪو“ چوندا ته وڏي کي موراڪي. ايئن ڪونهي ته لازمي طور سڀ ائين چوندا پر وڏيڪ سمجهه وارا ائين چوندا. جڏهن سينگاري چوندا ته ان جنس جي وڏي ميجي کي چوندا. بعضي ڪٿي جنس طور ڄرڪي ته ڪٿي جنس طور ڄرڪو به چوندا.

مجموعي طرح سان، ميجيءَ جي جدا جدا جنسن ۾، ٻوليءَ جي لحاظ سان، مذڪر ۽ مؤنث نالا جدا جدا طور مقرر ناهن: جملي جنسن ۾ مذڪر ۽ مؤنث جي لحاظ سان،جيڪر نر کي ”سنو“ ۽ ماڌي کي ”ماهِي“ سڏجي ته گهڻو مونجهارو گهٽجي ويندو. هلندڙ ٻولي ۾ رڳو سينگاري ميجيءَ جي نر کي ”سنو“ سڏين. ”ڄرڪي ميجي“ جي نر کي ”آنچرو“ چون؛ ”ننڍي“ ۽ ”وڏي“ جي لحاظ سان نالو وٺندا ته ”ڪرڙو“ وڏو ته ”ڪرڙي“ ننڍي ٿيندي. پر ڪن وٽ جنس طور ”ڪرڙو“ (يعني ”ڪُرڙو ميجي“) ته ڪن وٽ جنس طور ”ڪُرڙي“ (يعني ”ڪُرڙِي ميجي“).

ڪي جنسون ٻوليءَ جي لحاظ سان مؤنث ۽ مذڪر ۾ جڻ ساڳئي نالي واريون آهن؛ پر اُهي جُدا جدا جنسون آهن، مثلاً ”مُنڊي“ ۽ ”مُنڊو“ مؤنث ۽ مذڪر ناهن پر به

Gul Hayat Institute

جدا جنسون آهن جن مان هر هڪ ۾ نر ماد آهن. اهڙيءَ طرح ڪاري جي هڪ جنس "رَڙي" ۽ ٻي جنس "رڙو" جيڪي دريائي پاڻيءَ جي چاڙهه وقت مِٺي ۾ ٻه چڙهن.

مٿين وضاحت مختصر طور تي ٻوليءَ جي لحاظ سان ڪئي وئي آهي. باقي جدا جدا جاين تي هر جنس جو نالو مقامي طور ڪهڙي نموني ۾ ورتو وڃي ٿو سو ان جاءِ تي ٻڌڻ سٹڻ سان معلوم ٿيندو. هن وضاحت بعد هيٺ مِٺي جي مڇي جي جملي جنسن جا نالا ۽ انهن بابت ڪي عام معلومات (جن ڪي وڌيڪ تحقيق سان صحيح نموني سمجهڻ جي ضرورت باقي آهي) لاءِ ڏجن ٿا. هر نالو جنس جي لحاظ سان "مونث" جي صورت ۾ ڏنو ويو آهي، سواءِ انهن نالن جي جيڪي اصل ۾ ئي "مذڪر" جي صورت ۾ آهن. مثلاً عام طرح "ڪرڙو" يا "ڏنيرو" چئبو، پر جنس جي لحاظ سان "ڪرڙي" يا "ڏنيري" چئبي، انهيءَ ڪري ان جو نالو ٻه ڪرڙي يا ڏنيري جي صورت ۾ ڏنو ويو آهي. ائين، عام طرح "ڄرڪو" چئبو، پر جنس جي لحاظ سان "ڄرڪي" يا "پوئڪي" يا "مَلِي" چئبي پر جيئنڪڏهن جنس جي لحاظ کان نالو آهي "مُندو" تہ اهو نالو ائين مذڪر واري صورت ۾ ڏنو ويو آهي، ڇاڪاڻ جو "منڊي" هڪ ٻيو جدا جنس آهي.

Gul Hayat Institute

هيٺ نالا الف - بي وار ڪري رکيا ويا آهن ته جيئن هر نالو سولائيءَ سان ڳولي سگهجي. ڊيگهه ۽ تور وڏي ۾ وڏي مقدار جي لحاظ کان ڄاڻائي وئي آهي: يعني ته ڪا به جنس ڊيگهه يا تور ۾ وڌ ۾ وڌ ڪيتري تي سگهي ٿي. گهڻو وقت بيٺل پاڻي وارين ڍنڍن جي مڇي اڪثر ننڍي، ۽ دريائي ڍورن توڙي وهندڙ پاڻي وارين ڍنڍن جي مڇي وڏي ٿئي. ڪن جنسن کي جدا جدا جاين تي جدا جدا نالن سان سڏجي ٿو، جنهن ڪري ڪي به جدا طور ڄاڻايل نالا ساڳي جنس جا ٿي سگهن ٿا.

جنس وار نالا ۽ سڃاڻپ

آنيارِي. گانگٽ جو هڪ قسم آهي (ليئي). ڊيگهه چار انچ. ڪائجي ٿي

اَلهوڙَ، هَلوهَڙَ = لُهڙ

اوٺارُ، اوٺيار، اوٺيرُ، اوٺِيڙو (چيلري). بٽ 'وونچ' جهڙو پر ويڪرو، ڊيگهه ڇهه انچ، تور هڪ پاءُ. کاڄي ٿو.

آهِي (ليئي) ڊيگهه ڏيڍ انچ، مڇيءَ جو ڳاهه.

بام= گوج. اوباوڙي - گدڙو طرف گوج کي 'بام' به سڏين.

بِدول (ليئي). ننڍڙي دريائي مڇي، ڊيگهه ڏيڍ انچ، مڇي جو ڳاهه.

Gul Hayat Institute

ٻونهڻ (ليئي). گوج جهڙي، پر ٻونهڻ جدا گوج جدا، ۽ ٻڻ ٻونهڻ جدا ٻونهٽي جدا.

ٻُونهٽي (ليئي). گوج جو هڪ قسم. ٻيو قسم ٻانهياري، ٻونهٽي ننڍي، ٻانهياري وڏي.

ٻانهياري (ليئي). گوج جو هڪ قسم، پٽن سان، ٻونهٽي کان وڏي.

ٻَٽي (يا) ڦنڊٽي (چيلري). بالڪل گنڊٽي جهڙي. ڊيگهه هڪ فوٽ، ٿورا ڏ سير تائين پر وڏندي ڪانه، گنڊٽي وڏندي. ٻي سنهڙي ميڄي کي کائي. کي گنڊڻ جي ٻچي کي ٻَٽي چون: ننڍي تہ ٻَٽي يا ٻٽو، وڏو تہ گنڊڻ.

ٻَٽراس (چيلري). ڊيگهه ٻہ انچ کن، بالڪل ٻلي جهڙي.

ٻَٽوٽي (ليئي). ڊيگهه ٽي انچ، کائجي ٿي.

ٻَٽولَ (ليئي). ڪريل جيڏي، ميڄيءَ جو ڳاهه

ٻَٽوٽي (ماتيلو) = ڪَلو.

ٻَلي، ٻَلئي (چيلري). ڊيگهه ۾ ست اٺ انچ، پيٽ ۾ "ٻوري" ٽئيس. ٻلي جهڙي شڪل ٿي، پر پنهنجي قدبت جي لحاظ سان ٻلي کان ويڪراڻ ۾ وڌيڪ، سنهڙي آني ۽ ان سان گڏ ٻلي وانگر ڦوٽو (واءُ وارو نہ) جيڪو کائجي. ڪينجهر ڍنڍ ۾ گهٽي مري ٿي (معنيٰ تہ اصل ۾ مني جي ميڄي). سجاول طرف سمنڊ مان سمر نالن ۾ چڙهي ٿي

(غالبا اها ٻي جنس؟).
ٻَليئَڙو (چيلري). دريائي مڇي. ننڍڙين مڇڙين ۾ شامل پر انهن ۾ نسبتا وڏيرڙي، ڊيگهه ٽي انچ، ڪائي سگهجي ٿي.
پوَپِري (چيلري). هڪ وڏي اڇي پوپري، ٻي ننڍي پوپري جنهن جي مِٽ ٻاڙهي ۽ وچ تي ٻاڙهو پٽو (ساڪرو). گڏو طرف "ڪنهٽي" سڏجي. اڇي رنگ تي، منهن سنهڙو ۽ ذرا گولائي تي . ڊيگهه فوت سوا، تور اڌ ڪلو (پڪار). هٿ جيڏي، ڪندو اٿس، جيڪو هٽي تي (ماتيلو،گڏو). ٻي مڇي جي ماريل ۽ ڪري پيل مڇي ڪائيندي. ڪائڻ ۾ لذيذ.
پوئڪي (ليئي). اترم پوئڪي يا مَلي، ۽ لاڙ ۾ چرڪو يا چرڪي سَڏجي.
پُرٿُ ڪڳو (ليئي). ڊيگهه ٽي انچ، ميون وڏيون (ماتيلو)
ٿَپرُيِ (چيلري). ڏنيري جو ٻيو نالو. ڏنيري يا ڪرڙي جو ننڍو ٻچو، ٿپرو وڏي ۽ ٿپري ننڍي.
ٿُڪُر (چيلري). ديي وانگر، پر ڪنڊا ڪين اٿس ۽ ڪنيرا اٿس (گڏو).
ٿيڪَڙ (چيلري). ڊيگهه ڏهه انچ، تور ڏيڊ پاءِ(ماتيلو اباوڙو)
ٿوهير = گانئر.
ٿوٿر = دوٿر.

Gul Hayat Institute

ٿيري، ٿيلهي (چيلري). ڏنيري ۽ موري (موراکي) کان پوءِ ٽئين نمبر ۾ مکيه چيلري مڇي. 'وڏ ـ واتي' به سڏجي جو وات وڏو اٿس. ٿيري وڏي ٿلهي ۽ ويڪري مڇي آهي. ڊيگهه چار فوٽ. جيڪي گذريل ويجهن سالن ۾ مٿان تربيلا ڪنب مان آيون آهن سي تور ۾ ڳريون آهن. اگڙن طرف (گمبٽ تعلقو) هڪ مڻ پنج سير تور واري ٿيري ماريائون. سکر کان مٿي أپي ڏانهن ٿيري کي "لَهَر" سڏين.

جَرُ. دريائي مڇي (ڪنڊيارو)

جَڪ. دريائي مڇي (ماٿيلو)

چاهي. ڊنڊن ڊورن جي مڇي (اباوڙو)

ڄرڪو (ليئي). ڄرڪي يا پوئڪي يا مَلي جو وڏو ٻچو. لاڙڪاڻي قنبر طرف ڊيگهه ۾ ست فوٽ ۽ تور ۾ اڌ مڻ ماريائون پر ان کان به وڏو ٿي سگهي ٿو. آڏو به پڪرا سي ٿلها ۽ پاسا ڪارائي وانگي. رڳو هڪ ڪرنگهي وارو ڪنڊو بيو سڄو گوشت. ٻي مڇي کي کائي پر پنهنجن ٻچن کي به کائي، انهيءَ ڪري "آئوُ" به سڏجي. مَلو آهي ۽ ڪائبو ته ڦٽ کي اٿلائيندو.

ڄرڪي (ليئي). ١. ڄرڪي مڇي (جنس) ٻيا نالا پوئِڪِي ۽ مَلِي ٢. ننڍڙو ٻچو ڄرڪي، وڏو ته ڄرڪو.

چِٽرو (چيلري). "شاڪر" جي ڪتنب ۾، هينان پيٽ تي

Gul Hayat Institute

اچا چٽا. ”چٽرو“ جدا جنس ۽ ”چٽري“ جدا جنس. ڊيگهہ ٽي فوٽ، تور پندرهن ڪلو تائين (گڊو وٽ ١٢ ڪلو تور جو چٽرو ماريائون).

چٽري (ليئي). ننڍي ڪسرِي، تور ٻہ ڪلو، وڏي چٽري هڪ مڻ تائين (ميرپور ساڪرو).

چِلوريِ (ليئي). ڊيگهہ هڪ فوٽ ڪن.

چالي =چلر واري مڇي، چيلري

چلي، شَلي (ليئي). ڏِگٽي وانگر، پر ڏگٽي وڏي ۽ چلي ننڍي، ڏگٽي کي جهالر گهٽي ۽ چَلي کي ٿوري، پيچ موراکي وانگر. مُنڍي اچي ۽ ڪِنا ري ڪاري. ٻہ ڪنڊا اٿس. ڊيگهہ ڇهہ انچ، تور اڌ سير (اڌ ڪلو). کائڻ ۾ لذيذ پلي جهڙي جو چربي اٿس.

چَندَٽي= ڦنڊٽي. ڪٿي عامي ٻوليءَ ۾ ٻنهي نالو ”ڦنڊٽي چنڊٽي“ ڪري چون، (چنڊٽي) ڪا جدا مڇي ڪانهي.

Gul Hayat Institute

چُوچِي، شُوشي (چيلري) .عام نالو اهو، پر لاڙ ٿوڙي اتر ۾ پلڙو، پَلي، پَليئڙي بہ سڏجي. بالڪل پلي جهڙي پانئبو تہ پلي جو ٻچ، ڊيگهہ ٽي انچ، کائڻ ۾ سٺي، خوشبوءِ پلي جهڙي. مڇي جو ڳاهہ بہ ڪن.

دانر (چيلري). ٻي مڇي کي کائي.

ڏَجو (چيلري). شاڪر جو ٻچو. ننڍڙي دريائي مڇي، ٻي

مڇي جو ٻاهہ، ڪنديءَ ۾ وجهن ۽ دلبو ڏيئي ٻي مڇي ڪي ڪارائي جهلين.

درو، دَرڙو، دري (ڇيلري). ننڍڙي مڇي. ڊيگھہ سوا انچ، وڏي ۾ وڏو ٽي انچ ۽ تور اڌ پاءَ. پوپري جهڙو پر هن کي ٻنهي پاسي ڳاڙهو پٽو (ريتي). ڪائجي ٿو، پر اڪثر مڇي جو ٻاهہ.

ڏُڏ ڪڳو (ليئي). رڙي کان جدا جنس. ڪڳي جو هڪ قسم. ڊيگهہ ٻہ– اڍائي فوٽ. رڙي کان وڏو.مِني توڙي ڪاري ۾ ٿئي (سجاول طرف، ڍنڍن ۾ غالبا ڪاري مان چڙهيو).

ڏُنگ درو. ننڍڙي مڇڙي. ڊيگهہ ٻہ انچ کن. ڪاڇي ڪانہ ٿي، رڳو مڇي جو ٻاه (اوٻاوڙو: دُرس دُسِي ڏُنگ دَرو)

ڏو، ڏوءِ (ڇيلري). ڊيگھہ ڏيڍ انچ، تمام سنهڙي.

دوٽر (ڇيلري). هاڻي ويهن سالن اندر درياءَ ۾ آيل ۽ پٽ "فارمن" ٿي، اڳ ڪانہ هئي. ڊيگهہ ۴ فوٽ يا زياده، تور ۲۵ ڪلو تائين.

دَئي (ڇيلري). ڊيگهہ ٻہ انچ. گهٽو ڪري ڪاڇي ڪانہ ٿي، مڇيءَ جو ٻاه. ڪٿي (دو) ڪي (دئي) ٻہ سڏين.

ديسي پلو (ڇيلري)= پَلي (لاڙڪاڻي قنبر طرف تورهڪ پاءَ)

ڏِيفَر (ڇيلري). ڊيگهہ نو انچ، تور ڏيڍ پاءَ.

Gul Hayat Institute

ڏَيو (ڇيلري). ڏَيو ٻي جنس، ڏَئي ٻي جنس. ڏيو ٻيگهہ ۾ ڇهہ انچ، تور هڪ پاءُ، آنا وات ۾ جهلي. شڪل ۾ گولائي تي، مٿان ڄڻ ڪنڊا ڪنڊا ڳاڙهيرا. هڪ ڪارو ڏيو، ٻيو اڇو ڏيو. سِمَ واري ڪاري ڪاريڙي پاڻي ۾ گهڻو وڏي، سنهڙي مڇي کي کائي، ۽ پنهنجي ٻچ کي بہ کائي. ڪجهہ وقت کان اباوڙي– گڏو طرف فارمن ۾ ڇڏيو ويو آهي ۽ اتي گهڻو وڌيو آهي. ڏيي کي ماري، سُڪائي، پيهي ڪڪڙين جوکاڌو ڪن. ڏيو پنهنجا آنا وات ۾ جهلي.

ڏاهِي (ڇيلري). دريائي پاڻي واري ٻيگهہ ۾ ٻن فوٽن تائين. عام تور ڏيڍ سير، البت ڪڪي آهي. ڪرڙي جهڙي پر ويڪري، مُنهن سنهڙو تَنڍڙو ۽ ڪاري رنگ تي. اڪيون ڳاڙهيون. ڏاهي انهيءَ ڪري ڏاهپ واري جو ڏاڙ وقت لئي ۽ ڪانين ۾ لڪي بيهندي ۽ پڻ رڇ جي لوگهن مان ٻاهر نڪري ويندي ۽ پڻ اڳواڻ تي ٻين مڇين کي ٻاهر ڪڍي ويندي .

Gul Hayat Institute

ڏنيرو = ڏنيري مڇي (جنس) جو وڏو ٻچو - ڪرڙو.

ڏنيري = ڏنيري مڇي (جنس). ڏنيري مڇي جو ٻچو، ڏنيرو وڏو ۽ ڏنيري ننڍي.

ڏِمَڻ (ليئي). دريائي مڇي. شڪل ۾ صفا ڄرڪي جهڙي پر ڳاڙهيري رنگ تي، منڍي ٿلهي ۽ ننڍي. ٻيگهہ چار پنج

انچ، تور هڪ پاءُ (گدو).

ڊُولَرو (ڇيلري). مُڪر جو ٻچو، وڏو تہ مڪر نـنـڍو تـہ ڊولُرو.

ڊينڊُ (ڇيلري). ڊيگهہ ٽي انچ، تور هڪ آنو. ڪائجي بہ ٿو.

ڏُگٽو، ڏِگٽو(ليئي)*. ڊيگهہ ڏيڍ فوٽ تائين، تور ڏيڍ ڪِلو. جرڪي وانگر پر منهن سوڙهو، پُڇ موراڪي وانگر. ڏگٽو ۽ ڇَلِي ٻئي هڪ جهڙا پر ڏگٽو وڏو ۽ ڇلي ننڍي، پڻ ڏگٽي کي جهالر يا مِيرِي گهٽي ڇلي کي ٿوري.

ڏِگٽي (ليئي)*. ڏگٽو ٻي جنس، ڏگٽي ٻي جنس. ڏگـٽي ڊيگهہ ۾ اڌ فوٽ کن. مڇي جو ڳاهہ.

ڏُونگٽو (ليئي). سينگاري نموني پر ٻوٽ تلهو . ڊيگهہ فوٽ کن (اباوڙو)

رَڙو (لـيـئـي). لاڙ ۾ رڙو ۽ اتـر ۾ 'ڪـڳو' سـڏجي. اڪـثـر نـنـڍڙي کـي 'رڙو' ۽ وڏي کـي 'ڪـڳو' چوندا. مـنـهـن تـلـهـو، پوڇڙي سنهي، ٽي ڪنڊا، ٻہ پاسن کان سامهون ڪنـيـرن وٽان ۽ هڪ مٿان. (وڌيڪ لاءِ ڏسو هيٺ 'ڪڳو').

رِنجي، رِنجهِي (ليئي). ڊيگهہ اڌ فوٽ تائين، ڪڳي نموني تي، ٽي ڪنڊا، ڪنڊو هٽي تي، ٻي مڇي کي ڪائي.

سانو. گانگٽ جو قسم سامهون ٻہ چَمٽا.

---

* ڪي (ڏُگٽي) جنس جو نالو ڪن ۽ ڏگٽوان جو وڏو ٻچو

Gul Hayat Institute

سانئِرو = ڪرڙو، ڏنيرو

سانئِري = ڏنيري، ڪرڙي

سَرلو (چيلري). ننڍڙي مڇڙي. ’سرلو‘ ذرا ننڍو ۽ ’سرهيو‘ وڏيرڙو.

سَرِنهُه ، سرِنهڙو، سُريڙهو، سُريهڙو = سُرهيو

سُرهيو، سِرهيو، سَريو، سِريو.(چيلري)، ڊيگهه هڪ فوٽ، وات موراڪيءَ ڪان ٻنهڙو، مٿان سنهو ڇلر. تور سير ڪن. ننڍي ڪرڙي مثل، پر ڪاري سائيرڙي رنگ تي، گاهه کائي. ڏندن ۾ به تئي، ٻڪارجي ڏندن ۾ گهٽو آهي.

سُريو (چيلري). دريائي مڇي، ڪلي ۽ مَڪ کان پوءِ ٽئي نمبر ۾ ننڍڙي مڇي.

سونَهري (ليئي). ننڍڙي دريائي مڇڙي پر ذرا بَر ۾ موڪري، مُنهن ڪائي مثل نظر اچي. سر کان به ڪنڊو ۽ پيٽ کان به ڪنڊو جيڪي ٻئي تکا.

سِيرائِي (ليئي). سِرائي ۽ ڪانيرو ٻئي ساڳي ڳالهه. ننڍڙي مڇي، ڪاجي ڪانه تي، ٻي مڇي ڪائيس، مڇي جو ڳاهه.

سِينگارو= سينگاري جو وڏو ٻچو.

سِينگارِي (ليئي). تور ۾ ڏهن سيرن تائين. رڳو ڪرنگهي وارو ڪنڊو، باقي سڀ گوشت. ٽي ڪنڊا، هڪ مٿان به

Gul Hayat Institute

پاسن ڪان، جيڪي بچاءَ خاطر هٽي ٿي. منهن وٽان داڻ داڻ جيڪا ڏانتي وانگر تکي. پاڻي اندر هيٺ تري ۾ منهن ۽ ڪنيرن سان زمين کوٽي، گور مثل تَسُ يا ٽار ٺاهيندي ۽ آني اتي ڇنڊيندي. درياءَ ۾ سينگاري جو تس اڍائي فوٽ اونهو ٻه ٽي ويندو. هيٺ تري ۾ گپ ۾، منهن هٽي ڇپي ٻه ويهندي.

سُٽي، سِٽي(ڇيلري). ڊيگهه ڇهه انچ، تور ڏيڍ پاءَ، آڇيرڙي رنگ تي، ڪرڙي جهڙي، پر منهن سنهون.

شاڪرُ (ڇيلري). شاڪرُ، ڇٽرو ۽ مُڪرُ ٽيئي جڻ ساڳيو ڪٽنب. شاڪرُ ٽي قسم: ١. شاڪرُ وڏو ڳاڙهيرو ٢. شاڪرُ ڇٽيل (ڪٽي منڊي ٻه سڏجي) ٣. شاڪر ڏجو يا شاڪر ننڍو. وڏي شاڪرُ جي آني ٻين سيني ميڇين جي آني ڪان وڏي ٿئي. هيٺ تري ۾ سينگاري وانگر گپ ۾ مُنهن هٽندو ۽ ڇپي ويهندو. شاڪر گهٽو ڪري ننڍي پاڻي ۾ رهي ۽ وڻن جي پاڙن ۾ چري، پڻ پنهنجن ٻچن کي ڪائي.

شاڪر گڏو. پيٽ اڇاڻ تي، ڊيگهه ڏيڍ فوٽ ۽ تور ڏيڍ ڪلو (گڏو). ڪرڙي ۽ موراکي ڪان پوءِ ٽئين نمبر ۾ ڪائڻ ۾ لذيذ. ڪنڊو ڪونهيس. ڪل لاهي ٻيرا ڪري ويڊبو.چوندا "گوشت ٻاڪري، مڇي شاڪري"،

شاڪر چِٽرو. ڊيگهہ ٣ فوٽ، تور ٻارهن ڪلو (تصديقِ ٿيل
گڊو طرف)
شاڪر سنڌي. نَنڍو، تور ڏيڍ پاءُ (لاڙڪاڻو- قنبر)
شِيش-پَلو = ڦيدر
شِبنهڻ = ڪَلو
فِيدَر= ڦِيدَر
ڦابِڻ = ڦاٻِٽي
ڦاٻِٽو (ليئي). ١. ڦاٻِٽي مڇي (جنس) * ٢. ڦاٻِٽي مڇي
جو وڏو ٻچو (ڦاٻِٽي وچ سنڌ توڙي لاڙ ۾ ڊيگهہ ۽ تور ۾
ننڍي جئَن هيٺ ڄاڻايل؛ پر گڊو طرف چيائون تہ ڦاٻِٽو
ڊيگهہ ۾ سوا فوٽ ۽ تور ۾ ساڍن ٽن پائن تائين ٿئي).
ڦاٻِٽو، لاڙ طرف 'گِرم' سڏجي.
ڦاٻِٽي (ليئي)*. ڄرڪي جهڙي شڪل تي، ڊيگهہ ٨ انچ،
تور هڪ پاءُ، ترڻ کائڻ ۾ سُٺي لذيذ. سَيلي (ويڪري)
بدران ڳگهيرڙي وڌيڪ، ننڍڙي گانگٽي ۽ گَريڙ (مڇڙي)
کي کائي.
ڦاڦُونڊِي (چيلري). ننڍڙي مڇڙي، هڪ ٻہ انچ، ڪاچي
ڪانہ، رڳو مڇي جو ڳاهہ.

---

* ٻہ جدا ذاتيون: ڦاٻِٽو موڪري ٿئي، ڦاٻِٽي سنهي؛ ڊيگهہ ۾ ڦاٻِٽو چار پنج انچ،
ڦاٻِٽي ٻہ ٽي انچ. ساڳيونالو، پر جدا ياڳن ۾ جدا جنسن تي.

ڦگَن، ڦَگُڻ (ليئي). تور ڏيڍ پاءَ، منڊي ڳاڙهي ۽ هيٺان ڪاري. ڇلي ۽ ڦگڻ شڪل ۾ ملن ٿا (لاڙڪاڻو). غالبا ڦگن ۽ ڏگڻو ساڳي ڳالهه.

ڦَندڻ (ليئي). گندڻ کي ڦندڻ به سڏين، پر ننڍو ته ڦندڻ ۽ وڏو ته گندڻ.

ڦَندَٽي (ڇيلري).١. گندٽي جهڙي، ڊيگهه هڪ فوت ٿائين، سنهي مڇي کي ڪائي. ٢.ننڍڙي مڇي، ڊيگهه به انچ ڪن، ڪائجي ٿي.

ڦِيدَر، فِيدَر (ليئي)، ڦيدر، فيدر ۽ شيش پلو ٽيئي ساڳي ڳالهه. ننڍڙي مڇڙي، ڊيگهه ڏيڍ انچ، ڪاجي ٿي ۽ پڻ مڇي جو ڳاهه (مٿل کي به ڪُنڊي ۾ هٽندا).

ڪانڊيري (ڇيلري). ڊيگهه ٻه انچ، ذرا ويڪري، ٿي ڪنڊيا جن مان هڪ وڏو ٻه ننڍا جيڪي رڇ جي سڳن ۾ وچڙي پون (ساڪرو).

ڪانِير. گانگٽ جو قسم، سنهڙو ڪارو.

ڪانيرو = سِيرائي.

ڪَرال (ڇيلري). ننڍڙي مڇڙي، ’ڪَلي‘ ۽ مَڪَ کان ذرا ٿورڙي وڏي، ڪائي سگهجي پر ڪاچي ڪانه، مڇي جو ڳاهه.

ڪَرڙَ، ڪَرِيڙ، ڪَريڙو = ڪَريل.

ڪُرڙو (ڇيلري). ڪرڙو ۽ ڏنيرو ٻئي ساڳي ڳالهه. ڇلر

ٻاڙهيرڙا، تيز ۽ طاقت وارو، پڇڻ ۾ تکو. ڪرڙو پڇ جي
زور تي اوچي اڏيل ڄار ڪان ٻه ڪي فوٽ مٿان اڏامي
ٽپندو.پڇ جي طاقت تي پوئتي پڻ تيزي سان موٽندو.
دريائي ڪرڙو پندرهن فوٽ مٿي اڏامي ٻه ٽپي ٿو.

ڪُرڙي (چيلري). ١. مڇي جي هڪ جنس جو نالو،
ڪرڙي مڇي، ڏنيري. ٢. ڪرڙي مڇي جو ننڍڙو ٻچو
(هڪ انچ ڪان ٩ انچ ڪن ڊيگهه تائين)؛ وڏو ٿيو ته پوءِ
ڪُرڙو . نئين سال تي تازو لُڙ پاڻي جڏهن ٿي ڊنڊن ۾ پوندو
ته بي سپ مڇي ڪان پهريائين ڪرڙي ايندي.

ڪَريلَ، ڪَرال. ننڍڙي سنهڙي، ڊيگهه ٻن انچ تائين، مڇي
جو ڳاه، جي مري ويندي ته ٻه ڪنڌي ۾ هٽندا. تئي تي
تري ڪائجي پر ايترو مزو ڪونه اٿس.

ڪِڪَ، ڪامِٽي (ليئي). ڊيگهه ٻه انچ، مڇيءَ جو ڳاهه،
ڪاڄي ڪانه ٿي.

ڪَلار (ڄ). غالبا ساڳي 'ڪرال'

ڪَلو (ليئي). ٻه قسم، هڪ هيڊري رنگ تي، ٻيو ڳاڙهِيري
رنگ تي جيڪو ڪندو هٽي ٿو. سنهڙو ننڍڙو، ڊيگهه ڏيڍ
انچ. تي ڪنڊا، ٻه ڪلهن ڪان ۽ هڪ مٿان، جيڪي تکا
زهريلا. مڇي ڪي پاسن ڪان ڏڪ هٽندو ته بي ست ۽ سانٽي
تي لَڙهندي ايندي (پاڻيءَ ۾ تيلهبي ايندي) ۽ مري

Gul Hayat Institute

ويندي. جڏهن مڇي ’ٻاڙو ڪندي‘ تہ مٿان وات ۾ پئجي ويندس ۽ مري ويندي. ڪلو لڳندو تہ سڄي تلاءُ ۾ مڇي ماري ڇڏيندو. چوندا تہ ’ڪَلو لڳي ويو، مڇي مري وئي‘. پر مڇي ڪائيس بہ ٿي. ڪلي کي ڪاڙهي، چربي ٻيڙين کي مکين.

ڪَلُونئڙو = ڪلو

ڪَنڊيلِي (ليئي). ننڍڙي مڇي، ڊيگهہ ۾ ڏيڍ انچ، مڇي جو ڳاهہ (ماتيلو)

ڪَنڦَاڙَ (ليئي). دريائي مڇي.

ڪَنگَ = ڪَنگِي ۽ ڪَنگ ساڳي ڳالهہ، لاڙ ۾ ’ڪنگ‘ ۽ اتر ۾ ’ڪنگي‘ سڏجي.

ڪُنگو (ليئي). ڊيگهہ ڇهہ انچ، سنهڙي منهن واري، چنهنب ويل، ڪنڊا وڏاءِ تکو هلي (ماتيلو).

ڪَنگِي (ليئي). سنهي ڊگهي هڪ فوٽ تائين، ٻي مڇي کي کائي ۽ انهيءَ ڪري ڪِلي. سنڌ ۾ ڪانہ کاڄبِي هئي، پر پاڪستان بعد سنڌ ۾ آيل بنگالي کائنس*.

ڪُنهت. دريائي مڇي (اهو نالو ڪنڊياري واري پاڱي ۾).

ڪَنَڙَ، ڪَنَڙَ، ڪَنو (چيلري). ننڍڙي مڇڙي، ڊيگهہ ٻہ انچ

---

* نومبر ١٩٩٢ع ۾ پڇا تي معلوم ٿيو تہ ان وقت قيمت پنجاهہ روپيا في ڪلو هئي: ڪراچي ۾ بنگالي ۽ بهاري شوق مان چانورن سان کائين.

Gul Hayat Institute

کن. ڪاڇي ڪانھ، مڇيءَجو ڳاهه.

ڪَڳِٽير، ڪَڳِٽيرُ (ليئي). ڪڳي جو قسم. ڊيگھه ۾ ٽي انچ کن ۽ تور ڏيڍ آنو، ڪاڇي ٿو.

ڪَڳو (ليئي). ٽي قسم: ڪڳو ننڍو، ڏُڏ ـ ڪڳو ۽ ڪڳِٽير (لاڙ ۾ ماڃر جي ڍنڍن ۾ ٽيئي قسم ٿين). ڪڳو پنهنجا آنا وات ۾ جهلي.

ڪَڳِي (ليئي). ١. مڇي جي جنس (جنهن ۾ ڪڳو، ڪڳٽير شامل). ٢. ڪڳي مڇي وڏي پاٽي ۾ رهندي منهن ڊگهو، ٽي ڪنڊا پر سنها، ڊيگھه چار انچ کن، ٻي مڇي کي ڪائي (لاڙ ۾ جاتي طرف گھٽو ٿئي) ٣. ڪڳي مڇي جا جدا جدا قسم:

- اَنـڌو ڪَڳو (ليئي). اکيون ترِ جيڏڙيون ننڍڙيون، ڪنڊا وڏا، مڇون ننڍڙيون .

- پُرٽ ڪڳو: ڊيگھه ٽي انچ کن، مڇون وڏيون (وچ ۽ اتر)

- دريائي ڪڳو: وڏو، ٻه اڍائي فوٽ تور ڏيڍ ڪلو ڪان،پنج ڪلو، ٽي ڪنڊا، ٻه پاسن ڪانِ ۽ هڪ مٿان.

- ملهير، ملهيرڙو ڪڳڙو. ڊيگھه ڏيڍ انچ، ماڃي جو ڳاهه، جيرو پي گھمندو.

- موروڪڳو (ليئي). هيءُ وڏو شاهي رڙو آهي ۽ ٻي سڀ مڇي کان وڏو ۽ ڳرو آهي. رنگ سائو ۽ ڊَٻڪ ڊَٻڪ. سنڌ ۾ درياءَ توڙي ڍنڍن ۾ هي جنس اڳ ڪانھ هئي. گھٽن جو

Gul Hayat Institute

اهو خيال تہ پھرياڻين ”تَربيلا ڪنب“ ۾ پيدا ٿيو ۽ پوءِ هيٺ لٿو. ڪي چون تہ هي ”روسي مڇي“ آهي ۽ اجان مٿان آئي آهي. هن جو رنگ ڄڻ ”فوجي ڊريس“ وارو آهي ۽ انهي ڪري ان کي ”فوجي رڙو“ بہ سڏيائون. ڪي هن کي ’انڌو ڪڳو‘ چون ڇو پاڻيءَ ۾ پيو هوندو پڄندوڪونہ، ائين جو ڄڻ انڌو آهي ۽ هٿ وجهي وجي ڪڍوس. هاڻي درياءَ مان، واهن، ڍورن ۽ ڍنڍن ۾ ويندي لاڙ تائين ان جو ٽُور پهچي ويو آهي. سنہ ١٩٨٦ع ۾، تعلقي سنجهوري ۾ ڳوٺ جعفر خان لغاري لڳ، بَنديءَ واري وقت ۾ جمڙائو واه مان شاهي رڙو مارياڻون، جنهن کي توريائون تہ هڪ مڻ ۽ باويهہ سير ٿيو. ٢۴ ڊسمبر سنہ ١٩٩٢ع تي گدبو طرف راقم کي خبر ملي تہ سيپٽمبر ١٩٩٢ع ۾ گدبوڪان هيٺ وڏو ڪڳو ماريائون جيڪو بہ مڻ پندرهن سير ٿيو.
ڪَڳڙي (ليئي يا ملي). بہ ڪنڊا سوند مثل، ڊيگهہ ٽي انچ.
ڪَنهِٽي، ڪنهڙِي (چيلري). پوپري کي مٿي اتر ۾ ڪنهٽي يا ڪنهڙي چون. منهن سٽِي ۽ دري جهڙو، وچ ۽ پيچ ٿيلهي جهڙو (ريتي، گدبو).
ڳانيرُ، ڳانيرُ (چيلري). ڊيگهہ چار، پنج انچ، مڇيءَ جو ڳاهہ (جاتي).
ڳانيري =سٽِي (بدين)

Gul Hayat Institute

گانگٽ، (ڇيلري، انهي لحاظ سان جو مٿان بت سچو گول ڪوپن سان ڏڪيل). ٻي سڀ مڇي آني پيٽ ۾ جهليندي، پر مادي گانگٽ پنهنجا آنا ٻاهران پيٽ هيٺان ڪوڙي وارن ڪنڍرن ۾ جهليندي.حيدرآباد ڪان هيٺ درياءَ ۾ ڍورن ڍنڍن ۾ آهي، پر براج واري پل مٿي ڪونہ ٿو چڙهي.

گانگِٽي. ننڍڙي سنهڙي گانگٽ مڇڙي، ڊيگهہ ۾ ٻن انچن تائين، وڏي مڇي ڪائيس.

گائِر، گانئِرو، گانيرُ، (ڇيلري). ڊيگهہ ٩ انچ، تور پاءُ سوا، چاندي جهڙو چمڪندڙ ڪاڄي، ٻُپڻ مڇيءَ جو ڳاهہ.

گپَ گُلو = گُلو

گُڊو = مُڪر. ماتيلي طرف مڪر کي 'گُڊو' بہ سڏين.

گِرِمر= ڦاٻٽي

گَندَڻُ (ليئي). اتر ۾ 'ڦندڻ' پڻ سڏجي (ريتي). چلر اٿس پر ڳَٽجي ليئي ۾. منهن ڊگهو، پني سڄي ڪنڊن سان ستيل. وڏو هوندو تہ ٻنارو ڪوري ڪيڏي ڇڏبو، باقي پيٺارو تنهن ۾ وڏا ڪنڊا جيڪي ڪائڻ وقت سولا نڪرندا. وڏو گندڻ تور ۾ هڪ مڻ ڪان بہ مٿي ٿيندو. اٿر ۾ ملو پر ڪائڻ ۾ لذيذ.

گندَٽِي(ڇيلري). ڦندٽي پڻ سڏجي، جنس ۾ گندڻ جدا ۽ گندٽي جدا. ڊيگهہ ٽن فوٽن تائينءَ انچ ڪن ويڪر. ڪائجي

Gul Hayat Institute

ڪانهُ ٿي.

گلفام (ڇيلري). منهن ۾ 'سٽي' جهڙي، اڌ ۾ ٿيلهي جهڙي، ۽ پڇ ۾ موراڪي جهڙي. ٻن ٽن سالن ۾ ٻه ڪلو ڪن ٿي ويندي. گلفام، گولي، ڏيو ۽ دوٿر هاڻي آيل، اڳ ڪين هئا. گلفام خاص طرح فارمن ۾ آندل.

گُلو، گَپَ گُلو (ليئي). ڊيگهه ۾ ٻن ڪان پنجن انچن تائين، تور مني پاءَ تائين، مٿو ٿلهو، سنهي منهن سان. ننڍڙي مڇي کائيندو، گپ ۾ هوندو ۽ اتي ٻڌو پيو هوندو. ڪاڇي ٿو، پر گهٽو ڪري مڇي جو ڳاهه. ڄرڪو ۽ سينگاري گلي کي کائڻ تي عاشق.

گُلي (ڇيلري). ڊيگهه ڇهه انچ، تور اڌ پاءَ

گوجَ ١(ليئي). گنڊڻ ۽ گوج کي ڇلر آهن ۽ جڏهن سُڪندا تہ نظر ايندا. پر گوج ڳٽجي ليئي ۾. گوج جا ٻه قسم: هڪ بونهٽي، اڃي ننڍي چار انچ کن: ٻي ٻانهياري جيڪا وڏي سائي رنگ تي ۽ ٿي هيڊا ليڪا. تور هڪ ڪلو. درياءَ واري جنس جي پٺيءَ تي ڪنڊن جي رِيڙَ. ڊيگهه ٽي فوٽ. گوج کي انڊران وچان وچ هڪ ئي ڦوٽو منڊي ڪان پوڇڙي تائين. شاڪر وانگر گوج ٻچو ڪندي.

گولي (ڇيلري). هاڻي فارمن ۾ آيل اڳ ڪانهُ هئي.

گهاٽِي. دريائي مڇي (ڪنڊياري واري ياڳي ۾)

Gul Hayat Institute

لَهِرَ=تيري. سکر کان مٿي اُڀي ڏانهن تيري کي ’لهر‘ سڏين.
لُهِڙَ، لُهَڙَ. لَهُڙَ (ليئي). هٿ جيڏي، ڳاڙهيري رنگ تي، تور ڏيڍ پاءَ کن، ڪاجي تي ۽ ڪامڻ (سائي) ڪان فائدي واري. نندي لهڙ کي مڇيءَ جو ڳاهه ڪن. ڃرڪو، گندڻ ۽ شاڪر تيئي لهڙ کي شوق سان ڪائين. لهڙ پاڻ ٻي سنهي مڇي کي ڪائي. پاسن کان ٻه ڪندا جيڪي زهريلا، رڇ ڪڍڻ وقت ماڻهوءَ کي اڪثر پير ۾ هڻندي. سخت ايذاءَ وارو سور: لئي جا ساوا تارا باه تي سيڪبا ۽ انهن جي مٿان ڏنگ واري جاءِ رکجي تہ سور ڍرو ٿيندو. لاڙڪاڻي- قنبر طرف لهڙ ٻوڏ وقت آئي. اتي اڳ ڪانہ هئي.
ماه –شير (چيلري). فارم جي مڇي. اڳ درياءَ ڍنڍن ۾ ڪانہ هئي. موراڪي جهڙي. هن ۾ وڏي واڌ جو هڪ سال ۾ ڏه پنڌرهن ڪِلو تور ۾ ٿي وڃي ٿي.
مُڻِي، مُڻو (چيلري). ’مِنو‘ بہ سڏجي. گندڻ نموني موڪرو پر مُنڍي ننڍڙي تڏهن مِنو سڏجي. ڊيگهہ ڏهن انچن تائين، تور اڌ ڪلو. درياءَ جي وچولي ياڳي توڙي جاتي طرف ڍنڍن ۾ ٿئي.
مُرِي (چيلري). موراڪي جهڙي پر ننڍي ۽ اڇي - سائيرڙي رنگ تي (ريتي). ڊيگهہ اٺ انچ کن، تور ڏيڍ پاءَ، ان جو وڏو ٻچو مرو يا مُريو بہ سڏجي.

Gul Hayat Institute

مُرو، مُريو (چيلري). مُري بہ سڏجي (قنبر) پر هيءَ ٻي جنس. اکيون ڳاڙهيون، ڊيگهہ ٽي انچ. ميڇيءَ جو ڳاه.

مَک. ننڍڙي ميڇي، ڪاجي ڪانہ، ميڇي جو ڳاه.

مَڪَٽِي (ليٽي). سنهڙي، ڊيگهہ ٻہ انچ، ڪڳي وانگر ٽي ڪنڊا. اڳ ڪانہ هئي ۽ اندازا ١٩٧٠ع کان پوءِ آئي (ماتيلو).

مُڪُرُ (چيلري). لاڙ ۾ 'منڊو' بہ چون پر اتر ۾ عام نالو مُڪر. ڊيگهہ ٩ انچ، تور ڏيڍ پاءُ، ٻي ميڇي کي کائي. ترڪٽو ٿئي جسم تي ڪِکي جي گهٽائي سبباں هٿ مان ڇڏائجي وڃي ٿو. مُڪر جي ماهي (مادي) ٻچا ڪري ڇڏي ويندي پر نر ٻيهي ٻچاءَ ڪندو.

مُڪُرِي، مَڪُرِي. مُڪر ميڇي جي جنس جو نالو.

مالهيرو ڪڳو = ملير، مليرو.

مَلي =١. پوئڪي، جرڪي (جنس) ٢. ننڍي تہ 'ملي'، وڏو تہ 'جرڪو'.

Gul Hayat Institute

ملُيرُ، مَلِيرو (ليٽي). 'مالهيرو ڪڳو' بہ سڏجي، ڳِٽ (گرانٽ) يا هٿ جيڏو، ڪڳي وانگر، تور اڌ پاءُ، ميڇيون وڏيون، پاسن کان بہ ڪنڊا ۽ هڪ مٿان.

مَلِيرَ، مليهرو (ليٽي). ننڍڙي دريائي ميڇي، ڊيگهہ ٽي انچ کن، ڪائي سگهجي ٿي پر گهٽو ڪري ميڇي جو ڳاهہ.

مورَ مڇي، موڙِي، موراڪي (چيلري). سفيد ۽ سونهري جهلڪ تي سهڻي مڇي. ڊيگهه چار فوٽ، تور پندرهن ڪلو. ’موراڪي‘ نالو جنس جو. پر ننڍي ۽ وڏي جي لحاظ سان، وڏي تہ موراڪي ۽ ان جو وڏو ٻچو تہ موراڪو. جيڪو ڪُرڙي يا ڏنيري جهڙو پر ان کان لانيرو (سنهو) ۽ ڊگهي منهن وارو. وڏي موراڪي تور ۾ پنج ڪلو تائين. منهن وٽان داڻ داڻ جيڪا ڏانٽي وانگر تکي جنهن سان موراڪو ڪَترِي هٽندو ۽ ريچ توڙيندو.

مُنڊيو (چيلري). ”منڊيو“ جدا جنس ۽ ”منڊي“ جدا جنس، منڊيو ننڍڙو ۽ منڊي وڏي. وچئين دريائي ياڳي ۾ ”دجو“ سڏجي. لاڙ ۾ ”مڪر“ کي منڊيو بہ سڏين.

مُنڊِي (چيلري). بہ قسم: هڪ چِٽري ٻي ڪاري. چٽري کي ”دَجِي“ بہ سڏين. لاڙ جي ڍنڍن ۾ گهٽو وڏي ۽ گهٽي ٽئي. ٻي مڇي کي ڪائي. شاڪر، مُڪر ۽ چٽرو اهي ٽيئي ”منڊي“ جون جدا جدا ذاتيون (جنسون) آهن. ٻچو ننڍو تہ ”منڊيو“ وڏو تہ ”مُنڊي“. منڊي جو نر رنگ ۾ ڪارو. بدين طرف، ننڍو تہ ڊولَرَو، وڏو تہ مُڪر، ۽ اڃان بہ وڏي تہ منڊي.

وَڏ۔ واِتي= ٽيري، ٽيلهي. وات وڏو اتس انهيءَ ڪري ”وڏ۔ واتي“ بہ سڏجي.

Gul Hayat Institute

وانچي (چيلري). ننڍڙي مڇي، ڊيگهه ٻه انچ.
وَونچَ (چيلري). ڊيگهه ٽن انچن تائين، تور هڪ آنو.
ڪاڄي ٽي (لاڙڪاڻو- قنبر). ڊيگهه نو انچ، تور ڏيڍ پاءُ (گڊو).
وُنِنڙِي. دريائي مڇي، صفا سنهڙي، ڊيگهه ٽي انچ، ڪاڄي ٽي ۽ پڻ مڇي جو ڳاهه (ساڳي وونچ).
وهُرَ، وِهـرو (چيلري). ڏنيري، موراڪي، ٽيري جي ڳاڏڙ جنس. منهن ڏنيري جو ته پيچ موراڪي جو، وات ٽيري جو ته پويون حصو ٻي جنس جو. ڊيگهه پوٽا ٻه فوٽ، تور پنج ڪلو (روهڙي).
هَلوهَڙ، اَلوهِڙ، اَلهوڙ (ليئي) = لهڙ. (گڊو طرف انهن نالن سان سڏجي جيڪي سِرائڪي ۾ گهڻو استعمال ۾ آهن).

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute